

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΞΑΝΘΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ξάνθη, Οκτώβριος 2010

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ

ΚΑΤΣΑΝΗ ΜΑΝΙΑ

(Το παρόν έγγραφο, αποτελεί περίληψη της ομότιτλης διάλεξης)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

Π. ΚΟΚΚΟΡΗΣ

Κ. ΚΕΒΕΝΤΣΙΔΗΣ

Π. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ

*... ευχαριστώ τους γονείς μου, τους καθηγητές μου και όλους τους
συννοδιπλούς στο ταξίδι αυτό της αναζήτησης*

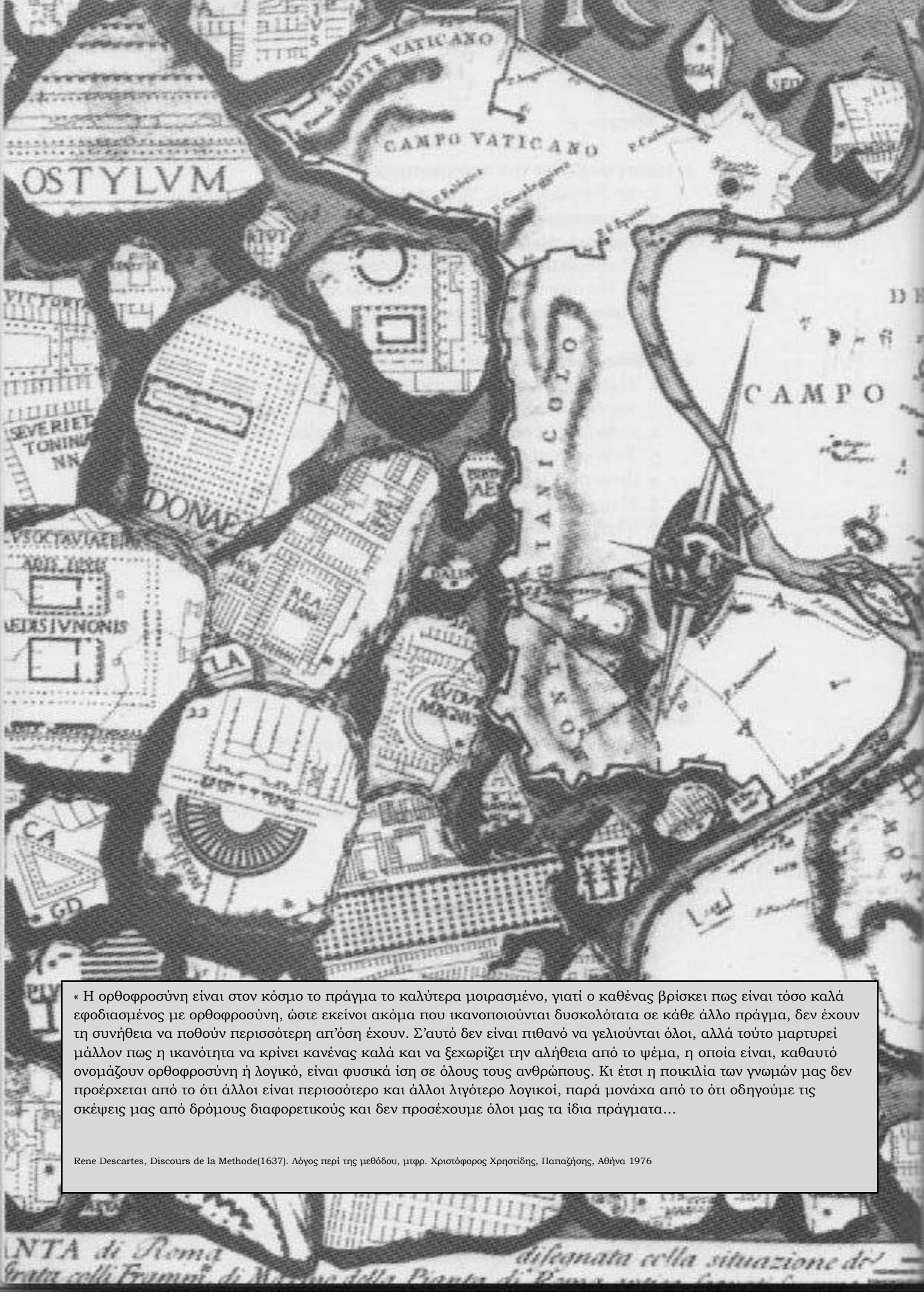
To really appreciate architecture,
you may even need to commit
a murder.

Architecture is defined by the actions it witnesses
as much as by the enclosure of its walls. Murder
in the Street differs from Murder in the Cathedral
in the same way as love in the street differs from
the Street of Love. Radically.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

A) ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
1. Τα αρχικά ερεθίσματα	6
2. Αναγνωρίζοντας το πρόβλημα	7
B) ΔΕΣΜΟΙ ΕΞ ΑΙΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥΣ	9
1. Αρχιτεκτονική και κοινωνία	11
2. Υπάρχει «καλή» αρχιτεκτονική στην Ελλάδα;	17
Γ) ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	20
1. Κοινωνία και αρχιτεκτονική εκπαίδευση	21
2. Αρχιτεκτονική εκπαίδευση ή μήπως αρχιτεκτονική παιδεία	22
Δ) ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ	23
1. Οι προθέσεις	25
2. Η σύγκρουση ανάμεσα στις προθέσεις και την πραγματικότητα	27
2.1 Θεωρία – Θεωρητική	28
2.2 Εντυπωσιασμός – Πρωτοτυπία	29
2.3 Μίμηση – Δογματισμός	33
2.4 Περί Αισθητικής	34
2.5 Αρχιτεκτονική πραγματικότητα – αρχιτεκτονική εκπαίδευση	36
3. ...περάσματα	39
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	41

« Η ορθοφροσύνη είναι στον κόσμο το πράγμα το καλύτερα μοιρασμένο, γιατί ο καθένας βρίσκει πως είναι τόσο καλά εφοδιασμένος με ορθοφροσύνη, ώστε εκείνοι ακόμα που ικανοποιούνται δυσκολότατα σε κάθε άλλο πράγμα, δεν έχουν τη συνήθεια να ποθούν περισσότερη απ'όση έχουν. Σ'αυτό δεν είναι πιθανό να γελιούνται όλοι, αλλά τούτο μαρτυρεί μάλλον πως η ικανότητα να κρίνει κανένας καλά και να ξεχωρίζει την αλήθεια από το ψέμα, η οποία είναι, καθαυτό ονομάζουν ορθοφροσύνη ή λογικό, είναι φυσικά ίση σε όλους τους ανθρώπους. Κι έτσι η ποικιλία των γνώμών μας δεν προέρχεται από το ότι άλλοι είναι περισσότερο και άλλοι λιγότερο λογικοί, παρά μονάχα από το ότι οδηγούμε τις σκέψεις μας από δρόμους διαφορετικούς και δεν προσέχουμε όλοι μας τα ίδια πράγματα...

Rene Descartes, Discours de la Methode(1637). Λόγος περί της μεθόδου, μτφρ. Χριστόφορος Χρηστίδης, Παπαζήσης, Αθήνα 1976

Φάνης Λογοθέτης, «Μίξη»

Αρχικά ερεθίσματα

Αφορμή για την καταγραφή των ακόλουθων σκέψεων στάθηκε μια «εσωτερική» ανησυχία. Ένα περιστατικό, εκ πρώτης όψεως ασήμαντο, την προκάλε:

Οκτώβριος 2004: μια αυθόρμητη συζήτηση σε «πηγαδάκι» μεταξύ φίλων, επί το πλείστον μη αρχιτεκτόνων. Περί κριτικού λόγου και αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης ο λόγος. Με επίκεντρο την αρχιτεκτονική εκπαίδευση, στα πλαίσια της «πρωτής πλην τιμίας», σίγουρα όμως αντιφατικής και όχι αθώας ελληνικής πραγματικότητας. Κάπου ανάμεσα στους διαλόγους συνειδητοποίησα ότι η φράση «ζωγράφοι πολυτελείας» φαινόταν να αντιπροσωπεύει την εικόνα/στερεότυπο της κοινωνίας για τους αρχιτέκτονες. Πώς όμως δημιουργήθηκε και παγιωποιήθηκε αυτή η εικόνα; Σίγουρα δεν φταίει μόνο η κοινωνία και η κοινωνική εκπαίδευση, μήπως φταίει και η αρχιτεκτονική; Η σημερινή αρχιτεκτονική και η αρχιτεκτονική μας εκπαίδευση; Και, με ποιους τρόπους;

Αναγνωρίζοντας το «πρόβλημα»

Η απαξίωση της αρχιτεκτονικής δημιουργίας στη χώρα μας συνιστά αδιαμφισβήτητο φαινόμενο, δυσάρεστο για μερικούς, αδιάφορο για άλλους, ανεκτό ή και επιθυμητό για τρίτους, φαινόμενο ενάντια στο οποίο όλο και λιγότεροι αρχιτέκτονες προβάλλουμε αντίσταση με το κτισμένο ή το γραπτό μας έργο. Οι περισσότεροι νιώθουμε ανίσχυροι απέναντι στο ρεύμα της άναρχης αστικοποίησης, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, και του εξοβελισμού, όχι μόνο της αισθητικής, μα και της ηθικής αλλά, πρωτίστως, της λογικής, από τον αστικό χώρο και το ευρύτερα νοούμενο ανθρωπογενές περιβάλλον.

Στη Ελλάδα, ο παραγόμενος κτιριακός όγκος που σχεδιάζεται από αρχιτέκτονες είναι πολύ μικρός σε σχέση με το σύνολο της οικοδομικής παραγωγής. Σύμφωνα με στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας Στρατού, κατά την περίοδο του “Φεβρουάριος 2009 – Ιανουάριος 2010”, το μέγεθος της συνολικής Οικοδομικής Δραστηριότητας (δημόσιας και ιδιωτικής), στο σύνολο της Χώρας, μετρούμενο με βάση της εκδοθείσες οικοδομικές άδειες, ανήλθε σε 56.699 οικοδομικές άδειες, δηλαδή 13.357,7 χιλιάδες m² επιφάνειας¹. Την ίδια περίοδο ο δείκτης παραγωγής έργων Πολιτικού μηχανικού ανέρχεται σε ποσοστό 71% του συνόλου των κατασκευών². Με απλά μαθηματικά, αντιλαμβανόμαστε την δυσανάλογα μικρή συμμετοχή των αρχιτεκτόνων μηχανικών στα μεγέθη της οικοδομικής δραστηριότητας. Συμμετοχή που αποδεικνύεται ακόμη πιο δυσανάλογη αν αναλογιστούμε ότι ο αριθμός των εγγεγραμμένων αρχιτεκτόνων στο ΤΕΕ φτάνει τους σήμερα τους 18.640³!

Ο όρος «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες», που τελευταία κοσμεί διάφορα αρχιτεκτονικά άρθρα, αν και θα ήταν ταιριαστός τίτλος του κεφαλαίου αυτού, τελικά απορρίφθηκε καθώς είναι πιστευό αποκαλυπτικός της χαμηλής μας αυτοεκτίμησης (αφού ο όρος αυτός ακούγεται κυρίως στον κύκλο των αρχιτεκτόνων, και όχι σε συζητήσεις του ευρύτερου κοινού) αλλά και αυτοϋπονομευτικός για δύο λόγους. Ο πρώτος (της χαμηλής αυτοεκτίμησης) εντοπίζεται στην απαξιωτική-μειωτική χρήση στην οποία θα υποχρεωνόταν η έννοια της αρχιτεκτονικής ως συνώνυμο της (άνευ αρχιτεκτονικών όρων) ανοικοδόμησης γενικώς. Εν τούτοις, αν με τον όρο αρχιτεκτονική νοείται οποιαδήποτε μορφή προκύπτει ως αποτέλεσμα της οικοδομικής δραστηριότητας, αν δηλαδή ισχυριστούμε ότι κάθε οικοδομικό προϊόν έχει αρχιτεκτονική –καλή ή κακή– από μόνο το γεγονός ότι παρήχθη, τότε η φράση αυτή θα χρησίμευε ως σύντομη περιγραφή της ποσοτικής σχέσης μεταξύ αρχιτεκτόνων και κτιστής πραγματικότητας. Βέβαια, κάθε περίπτωση δόμησης μπορεί μεν να περιέχει αλλά δεν είναι αρχιτεκτονική. «Η Αρχιτεκτονική δεν είναι κτίσιμο [...]. Η αρχιτεκτονική είναι τα πάντα σχετικά με το χτίσιμο. Είναι ο τρόπος που σκεπτόμαστε τα κτίρια, το πως τα οργανώνουμε, το πως τα δημιουργούμε, το πως τα κτίρια εκθέτονται [...]. Η αρχιτεκτονική βρίσκεται πέρα, μέσα, πριν και μετά τα κτίσματα», έγραψε ο Άαρντ Μπέτσου στο μανιφέστο του στα πλαίσια της 11^{ης} Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής στη Βενετία.

Ο δεύτερος λόγος (της αυτοϋπονόμευσης) αφορά τις ριζικές διαφορές ανάμεσα στη σημερινή άναρχη αστικοποίηση και την σοφή και τόσο διδακτική παράδοση των «αυθαιρέτων» της κάθε ανώνυμης λαϊκής αρχιτεκτονικής. Για παράδειγμα, σε παρελθούσες εποχές όπως στην Αναγέννηση, ήταν δεδομένο ότι μόνον οι εκπρόσωποι της ανώτατης τάξης και της εξουσίας είχαν την πολυτέλεια να απασχολούν αρχιτέκτονα για τα κτίρια τους. Ήταν επίσης δεδομένο ότι οι κατοικίες των πολλών υπάκουαν σε κάποιες κοινούς μορφολογικούς και δομικούς απaráβατους κανόνες που απέρρεαν από τις κοινές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες διαβίωσης. Για αυτό όταν γίνεται αναφορά στην «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες» διαφόρων ιστορικών περιόδων, αυτή είναι κατά κανόνα θετική. Όχι όμως στην εποχή μας, όπου, μια παρηκμασμένη και στρεβλή εκδοχή του όρου αυτού σαρώνει τα πάντα. Αρκεί να φέρουμε στο νου μας ιστορίες που μας διηγήθηκαν φιλικά μας πρόσωπα, όταν αποφάσισαν να «χτίσουν» το δικό τους σπίτι.

¹ Στατιστική Υπηρεσία, Έρευνα για την οικοδομική δραστηριότητα Ιανουάριος 2010

² www.poulakoa@statistics.gr

³ Πηγή: www.tee.gr

Προκύπτει, συνεπώς το παρακάτω διάγραμμα επιμερισμού ευθυνών για το πρόβλημα της απαξίωσης της αρχιτεκτονικής που επιχειρήσαμε να ψηλαφήσουμε μέχρι εδώ.

- i. Η επίσημη πολιτεία και οι φορείς της στον τόπο μας, έχουν σταδιακά και μεθοδικά αναδείξει τις κατασκευαστικές εταιρίες ως κυρίαρχους συντελεστές στο σχεδιασμό των χώρων ζωής, με αποτέλεσμα να ακυρώνεται η συνολική λειτουργία της αρχιτεκτονικής, νοούμενης ως συνισταμένης του «σκέπτεσθαι» και του «κτίζειν».
- ii. Όσον αφορά την κοινωνία των πολιτών, μεγάλο μέρος της, δεν (ανα)γνωρίζει το πρακτικό αντίκρισμα που θα μπορούσε να απολαύσει (οικονομικά αλλά και ποιοτικά) από την ύπαρξη της αρχιτεκτονικής στην καθημερινότητα. Στην Ελλάδα, ο αρχιτέκτονας είναι απλώς, «μηχανικός» (γιατί άλλωστε «Ο μηχανικός» είναι πάντα ο πολιτικός μηχανικός!). Αλλά και όταν κάποιος αυτάρεσκα υπαινίσσονται ότι γνωρίζουν περί αρχιτεκτονικής, συνηθέστατα συνδέουν την αρχιτεκτονική με τα γυαλιστερά περιοδικά μόδας, και life-style, τις ακριβές κατοικίες, τους star architects, είτε στην «καλύτερη» περίπτωση με το «πόσο όμορφες είναι οι προσόψεις» των σπιτιών και των πολυκατοικιών. Τελικά, αρχιτεκτονική και αρχιτέκτονας συσχετίζονται κυρίως με τους εύπορους και προνομιούχους και όχι με την πλειονότητα των σχεδιαστών και παραγωγών της καθημερινότητας που, άλλωστε, διαμορφώνουν όπως-όπως τις πόλεις μας.

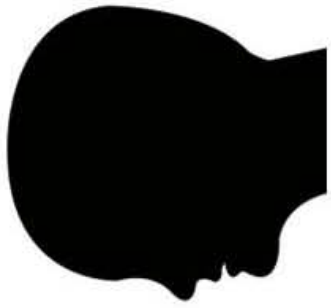
Φυσικά για την έκπτωση αυτή της αρχιτεκτονικής ευθύνη δεν έχει μόνο ο κατασκευαστικός κλάδος και η κοινωνία αλλά και οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες.

- iii. Το Τ.Ε.Ε, κατεξοχήν νομοθετημένο όργανο για την υπεράσπιση των επαγγελματικών δικαιωμάτων των μηχανικών, επέτρεψε την δημιουργία του «θολού τοπίου» στις αρμοδιότητες των τεχνικών επιστημόνων, με αποτέλεσμα το απίστευτο χάος που επικρατεί στις υπευθυνότητες και στη συντεταγμένη μορφή των τεχνικών επαγγελμάτων για την παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος.
- iv. Τελικά, δεν είναι τυχαίο που ο λόγος περί αρχιτεκτονικής επιβιώνει έγκλειστος σε έναν κλειστό κύκλο που χαρακτηρίζεται από ελιτισμό. Εντός αυτού, μια περιχαρακωμένη συζήτηση για τα styles κυριαρχεί έναντι μιας άλλης για τα νέα δεδομένα, τα οξυμένα κοινωνικά και χωρικά προβλήματα, και τις όποιες προτεινόμενες λύσεις για αυτά.

Αμφισβητούμενη, λοιπόν, η αναγκαιότητα της αρχιτεκτονικής, καθόλου νομιμοποιημένη η έρευνα σε αυτήν, κρίση στο κτισμένο περιβάλλον, κρίση στο επάγγελμα και ανεργία. Όλα αυτά συνδέονται μεταξύ τους.

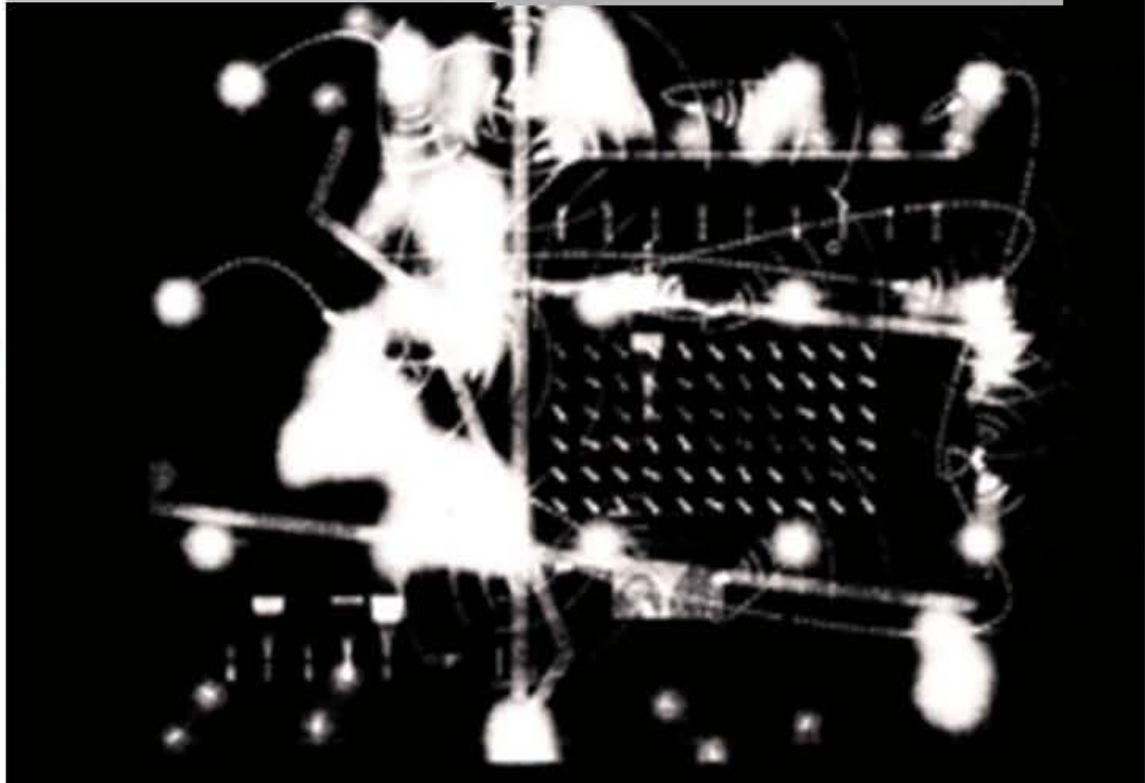
Κοινωνία...

Β. ΔΕΣΜΟΙ ΕΞ ΑΙΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥΣ

Αρχιτεκτονική...

«Κατά κάποιον τρόπο, δεν υπήρξε πιο ενδεδειγμένη στιγμή από αυτήν για να αναθεωρήσουμε το ζήτημα της κοινωνικής ευθύνης της αρχιτεκτονικής, αλλά από τη άλλη πλευρά, το υπάρχουν κενό μεταξύ της εξιδανικευμένης συζήτησης για την χωροταξία, για την αρχιτεκτονική, για την αστική πολιτική και το κοινό δεν υπήρξε ποτέ τόσο ευρύ όσο σήμερα»

Άντου Βίντλερ

« Η αρχιτεκτονική δεν είναι τίποτε άλλο από την έκφραση των κρυμμένων αξιών και των φιλοδοξιών μιας κοινωνίας. Συνεπώς, η εξαφάνιση της ποιότητας από την αρχιτεκτονική μπορεί να προκληθεί από την έλλειψη πνευματική διάστασης ή ιδανικών από έναν πολιτισμό».

Ludwig Wittgenstein

Επιχειρώ να παρουσιάσω την σχέση της αρχιτεκτονικής με την κοινωνία, σχέση που ενώ ξεκίνησε αμεσολάβητη και οργανική, εξελίσσεται πλέον στη στρεβλή αποξένωσή τους. Για τούτη τη διαγραμματική παρουσίαση -την οποία, από μεθοδολογική άποψη, θεωρώ ως απαραίτητο «κατώφλι» που οδηγεί στον πυρήνα του κυρίως ζητήματος της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης- θα χρησιμοποιήσω μια επιλεκτική αναδρομή σε στοιχεία ιστορικά, γλωσσολογικά, φιλοσοφικά, πολιτικά, ο συνδυασμός των οποίων φωτίζει τη λέξη κοινωνία, όπως άλλωστε οφείλει, με ποικίλους και διαφορετικούς, εν τούτοις συνεργαζόμενους, προσδιορισμούς.

1. Αρχιτεκτονική και κοινωνία

- Η γέννηση της πόλης

2500 χρόνια πίσω, γεννήθηκε ουσιαστικά η έννοια της Πόλης, όχι σαν απλής μαρτυρίας της συνοίκησης μεγάλων πληθυσμών αλλά σαν εστίας συλλογικής δράσης και δημιουργίας. Γεννήθηκαν οι Δημόσιοι χώροι και τα Κτίρια που στέγασαν την ζωή της κοινωνίας της και της επέτρεψαν να γίνει κωνευτήρι λαμπρών και ανεξίτηλων ιδεών και αξιών. Δημόσιοι χώροι όπως ο Δρόμος, η Πλατεία, η Αγορά. Δημόσια Κτίρια όπως το Θέατρο, το Ωδείο, το Στάδιο, το Σχολείο και τόσα άλλα, όλα παιδιά μιας Αρχιτεκτονικής που, χάρη σ' αυτά και στους πυρήνες ζωής τους, δέθηκε για πρώτη φορά με την Πόλη, έπλασε υπαίθριους και κλειστούς χώρους και εστίασε το αποκορύφωμα της δημιουργίας της πάνω στον βράχο.

Ο σχεδιασμένος τρισδιάστατος Δημόσιος χώρος, μια από τις μεγαλύτερες ανθρώπινες επινοήσεις, παρέμεινε ο ρυθμιστής της δομής της Πόλης σε όλη την διάρκεια της μακρόχρονης εξέλιξης της. Από την Αρχαία Ελληνική, στην Ρωμαϊκή και αργότερα στην Μεσαιωνική και την Αναγεννησιακή πόλη, ο δρόμος και η πλατεία συνεχώς υπήρξαν, αφενός ο καμβάς της Αρχιτεκτονικής τους και, αφετέρου, οι ζωοδότες των Πόλεων που τις εμπλούτισαν με τον κοινωνικό τους παλμό. Η σχέση Αρχιτεκτονικής και Πόλης υπήρξε σ' όλη τη μακρόχρονη αυτήν ιστορική πορεία αμφίδρομη, άμεση και δυναμική, ανάγοντας ουσιαστικά την Πόλη σε ένα τρισδιάστατο αρχιτεκτόνημα και τα κτίρια της σε οργανικά του μέρη.

- Ετυμολογική προσέγγιση της αρχιτεκτονικής

Σε αντίστοιχες διαπιστώσεις με οδηγεί, απροσδόκητα, η αναζήτηση της ετυμολογικής προέλευσης της λέξης αρχιτεκτονική σε μια εγκυκλοπαίδεια: «...ο όρος προέρχεται από το ελληνικό **αρχή** και **τέχνη - τεκτονική** (κατασκευή/δημιουργία). Είναι μια σύνθεση των λέξεων αρχή και τέχνη. Ο όρος τέχνη προέρχεται από τη λέξη τέκτονας. Από αυτήν το τεχνάομαι και τίκτω δηλαδή γεννώ, δημιουργώ, είμαι επιδέξιος σε κάτι, έχω την εμπειρία ή την ικανότητα σε κάτι».

Στην επεξήγηση του όρου, διαβάζω: «Είναι τόσο η τέχνη όσο και η επιστήμη του σχεδιασμού (με την έννοια της μελέτης, όχι μόνο του γραφικού σχεδίου) και της υλοποίησης κτιρίων. Ένας πιο γενικός ορισμός θα περιελάμβανε το σχεδιασμό όλων των κτιστών υποδομών στο περιβάλλον, από το μακροσκοπικό επίπεδο του σχεδιασμού πόλεων ως το μικροσκοπικό του σχεδιασμού επίπλων και προϊόντων καθημερινής χρήσης. Η αρχιτεκτονική περιλαμβάνει όχι μόνο το σχεδιασμό αλλά και το προϊόν της υλοποίησης.»

«Αρχιτέκτων», λοιπόν, θα πει ο «πρώτος – Τέκτων», ο «Πρωτομάστορας», και αρχιτεκτονική η τέχνη της οικοδομής και η επιστήμη της κατασκευής.

- Η αρχή της παρακμής – η αρχιτεκτονική ως τέχνη

Πριν από 2 αιώνες περίπου, μια κρίσιμη καμπή διαταράσσει τη σχέση αυτή και σημαίνει την αρχή του εκφυλισμού της. Είναι η εποχή του ρομαντισμού όπου πρωτοεμφανίζεται η στροφή **από το συλλογικό στο ατομικό**, από το δημόσιο στο ιδιωτικό. Η Βιομηχανική Επανάσταση, η καινούργια τεχνολογία, τα πρώτα κύματα αστυφιλίας και η εμπορευματοποίηση του χώρου δίνουν ακόμα μεγαλύτερη ώθηση στην τάση αυτή της εξατομίκευσης.

Η Αρχιτεκτονική της Πόλης χάνεται αργά αλλά σταθερά και ο Αρχιτέκτονας ξεχνά την ύπαρξη της. Τώρα, άλλοι πιο «ειδικοί» ασχολούνται με την δομή της, τις επεκτάσεις της, την θέση των Δημοσίων Χώρων και των κτιρίων της. Όλα αυτά τα θεωρούν και τα καθορίζουν σε χάρτες επίπεδους, από όπου λείπει τελεσιδικά ο χώρος της πόλης και η τρίτη του διάσταση. Μόνη σημασία έχει πια ο τρόπος που μοιράζεται η γη σε οικοπέδα και η οργάνωση της κυκλοφορίας.

Κι ο αρχιτέκτονας; Αυτός περιορίζεται στο να σχεδιάζει κτίρια σε διάφορα στυλ, να τα τοποθετεί εκεί που λένε οι χάρτες, και από πλάστης του χώρου ασχολείται πια με τον εξωραϊσμό και την διακόσμηση.

Συνιστά πικρή ειρωνεία το γεγονός ότι θα μπορούσε κάποιος να παρακολουθήσει τον εκφυλισμό αυτόν από μια παράλληλη διαδρομή (η οποία, ξεκινά από την ετυμολογία της λέξης: αρχή + τέχνη) και να υποστηρίξει ότι η αρχιτεκτονική «είναι η μητέρα και η στέγη όλων των τεχνών...»⁴, αφού πρώτο συνθετικό της αποτελεί άλλωστε η λέξη αρχή. Η, ακόμη, ότι «Η αρχιτεκτονική είναι η περισσότερο παγκόσμια από όλες τις τέχνες: προστατεύει το παρελθόν ως κάτι ιερό, σε μορφή πιο εκτενή. Όσο ποικίλει, τόσο γίνεται πιο κατανοητή σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη μορφή κουλτούρας. Αποκαλύπτει το γούστο και τις εμπνεύσεις του σήμερα σε όλους όσους διασχίζουν τους δρόμους μιας πόλης και σηκώνουν το βλέμμα καθώς προχωρούν στην πορεία τους. Οι πίνακες βρίσκονται στις γκαλερί, και η φιλοσοφία στα βιβλία. Οι γκαλερί πρέπει να είναι επισκέψιμες, τα βιβλία πρέπει να είναι ανοιχτά. Τα κτίρια αντίθετως είναι πάντα σε μας. Η δημοκρατία είναι ένα αστικό γεγονός και η αρχιτεκτονική είναι η τέχνη του», όπως γράφει ο Robert Barron⁵. Και τούτο, σε πείσμα αντίθετων απόψεων, όπως αυτή του Γερμανού ζωγράφου και γλύπτη, Markuw Lupetz, που υποστήριξε ότι «οι εικαστικές τέχνες έλεγξαν την αρχιτεκτονική. Την κατέλαβαν και την χρησιμοποίησαν για να κρεμάσουν τους πίνακες στους τοίχους και να εκθέσουν γλυπτά στον χώρο».⁶ Παρόλες λοιπόν τις διαφορετικές και συχνά αντίθετες απόψεις που διατυπώνονται κατά καιρούς, **η λέξη αρχιτεκτονική δεν παύει να προέρχεται από (και να συναρτάται με) τον σημαντικό χώρο της τέχνης**, γεγονός που -όπως θα φανεί αμέσως παρακάτω- μπορεί και να αποτελεί ένα «χρονικό προαναγγελθείσας ακύρωσης» του ιδιαίτερα πολυσήμαντου ρόλου της αρχιτεκτονικής, ρόλου που σαφώς υπερβαίνει την «καλλιτεχνική» πτυχή της.

Σε οποιαδήποτε ιστορική ανάλυση της τέχνης, το βασικό ερώτημα είναι αν η τέχνη έχει τη δική της αυτόνομη υπόσταση ή αν αυτή καθορίζεται ολοκληρωτικά από τις παραμέτρους της οικονομικό-κοινωνικής ανάλυσης.

Η ιδεαλιστική προσέγγιση προσδιορίζει την αρχιτεκτονική σαν προϊόν μιας υπέροχης, εξαιρετικής αισθητικής πρόσληψης και μιας καθαρής τεχνικής. Μια τέτοια θεώρηση της αρχιτεκτονικής, σαν απόλυτα αυτόνομης δραστηριότητας, όχι ξανασυνδεδεμένης με την κοινωνία, αποβλέπει συχνά στο να αποκρύψει την καθημερινή αρχιτεκτονική πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα που όπως σημειώνει ο Παντελής Λαζαρίδης⁷, «ανάγει την αρχιτεκτονική σε απλή κατασκευή, υποταγμένη στη λογική του κεφαλαίου σαν οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα που παράγεται από και για τα κυρίαρχα στρώματα, τα οποία επιβάλλουν την παραγγελία του σ' όλο τον κόσμο, με στρατηγικό στόχο την έμμεση ενίσχυση του «ξεχωριστού» χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής και την νομιμοποίηση των προνομίων όσων έχουν το «χάρισμα» να συλλαμβάνουν την ποιότητα της ή και την οικονομική δυνατότητα να την αποκτούν. Είναι μια ιδεολογική προσέγγιση που στη διαμόρφωσή της δε θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν συνέβαλαν, μεταγενέστερα, και ορισμένοι φονξιοναλιστές αρχιτέκτονες στις αρχές του αιώνα, όπως ο W.Gropius, ο H. Meier, ο Mies van der Rohe, ο Le Corbusier και άλλοι.

⁴ Δρ. Γ.Κολοκοτρώνης. «Γενικά χαρακτηριστικά της Τέχνης», σημειώσεις από πανεπιστημιακές παραδόσεις α' εξαμήνου, Ξάνθη 2004-2005, σελ. 3

⁵ πηγή: Franco La Cecla, «Ενάντια στην Αρχιτεκτονική», μτφ: Ν.Μιτζάλης

⁶ Δρ. Γ.Κολοκοτρώνης. «Γενικά χαρακτηριστικά της Τέχνης», σημειώσεις από πανεπιστημιακές παραδόσεις α' εξαμήνου, Ξάνθη 2004-2005, σελ. 3

⁷ Π. Γ. Λαζαρίδης, «Η πτώχευση της αρχιτεκτονικής»

- Η «νέα» αρχιτεκτονική

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον αρχιτέκτονα-εξωραϊστή και διακοσμητή. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα εμφανίζονται οι πρώτες αντιδράσεις. Αντικείμενο τους δεν είναι η απώλεια της Αρχιτεκτονικής στις πόλεις αλλά το στείρο αναμάσημα των μορφών του παρελθόντος, με αποτέλεσμα την απάρνηση όχι μόνο των μορφών αλλά και των αστικών δομών που τις γέννησαν. Το παρελθόν διαγράφεται⁸, και σ' αυτή την διαγραφή περιλαμβάνεται και όλη η ιστορία της εξέλιξης της Πόλης.

Ο Tony Garnier σχεδιάζει τα πρώτα μοντέρνα πολεοδομικά σχέδια διαχωρίζοντας την βιομηχανία, απομονώνοντας τις διάφορες χρήσεις και ανεξαρτητοποιώντας το κτίριο από τον δρόμο. Έπειτα, το Bauhaus και ο Le Corbusier λίγο αργότερα, προωθούν το Μοντέρνο όραμα. Η απόρριψη των δεσμών της παράδοσης και η αναζήτηση νέων απελευθερωτικών προσεγγίσεων είναι το μήνυμα της Avant Garde της εποχής στην οποία μετέχουν ενεργά.

Το 1933, με ευκαιρία το 4^ο CIAM, συγκεντρώνονται στην Αθήνα για να εξετάσουν σχέδια από 33 διαφορετικές πόλεις. Το θέμα του συνεδρίου είναι «Η Λειτουργική Πόλη», και η παρουσία του Le Corbusier είναι καθοριστική. Στα 95 σημεία της **Χάρτας των Αθηνών** κωδικοποιούνται πλέον οι βασικές αρχές του Μοντέρνου Κινήματος για την Πόλη: κατάργηση του δρόμου με την μετατροπή του σε διάδρομο κυκλοφορίας (για την δημιουργία της πόλης της ταχύτητας όπως την ονόμαζαν), κατάργηση του Αστικού ιστού με την δόμηση πανταχόθεν ελεύθερων ψηλών κτιρίων σε μεγάλες αποστάσεις (χάνοντας έτσι την κλίμακα), 'κατάργηση' της πλατείας και μεταφορά της σε υπόλοιπα χώρου ανάμεσα στα κτίρια, και τελικά κατακερματισμός της καθημερινής ζωής με την δημιουργία του Zoning. Η Αρχιτεκτονική της Πόλης δέχεται ένα δεύτερο καίριο πλήγμα, αυτή την φορά όμως πιο 'επιστημονικά' θεμελιωμένο.

- Υπέρ-αρχιτεκτονική

« Όταν ο δημιουργός προκαλεί μόνο για να προκαλέσει, κινείται δικαιωματικά στα όρια της τέχνης ή καταφεύγει εκεί λόγω της ανεπάρκειας του »
Peter Zumthor

Μετατοπίζοντας το βλέμμα στις μέρες μας διαπιστώνουμε ότι, δυστυχώς, πολλοί αρχιτέκτονες αντιμετωπίζουν την αρχιτεκτονική και την πόλη ως μια «χαρισμένη περιουσία», έρμαιο της δημιουργικής τους διάθεσης. Η αρχιτεκτονική μοιάζει έτσι να επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στη θεαματική κατανάλωση αρχιτεκτονικών στοιχείων-μοντέλων, και επιδιώκει να γίνει κοινωνικός διαμορφωτής. Όπως περιγράφει πολύ εύστοχα ο Νικόλας Μιτζάλης, στην εισαγωγή του βιβλίου «Ενάντια στην Αρχιτεκτονική», ο αρχιτέκτονας μετατρέπεται σιγά σιγά στον Τύραννο που εκτρέφει μέσα του ο Χόμο Ντιμοκρατικός, ο οποίος δεν εξαντλεί το έργο του στην άσκηση της εξουσίας με οποιαδήποτε μορφή, αλλά προσπαθεί να κάνει όλον τον κόσμο μια πόλη, όλους τους τόπους έναν χώρο, να μετατρέψει όλες τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις σε μια και μοναδική πίστη.

Σύμφωνα με μια διάλεξη με τίτλο: «Η αρχιτεκτονική επιτελεί ακόμα το καλό της πόλης;» που έγινε στο Ίδρυμα Αλβάρ Άαλτο στο Ελσίνκι το 2001, ο Γιόσεφ Ρύκμπερτ υποστήριζε ότι και οι μαέστροι του μοντέρνου κινήματος, ονειρεύονταν τη μεταλλαγή του επαγγέλματος σε μια διαχειριστική χειραφέτηση ικανή να διευθύνει και να οργανώνει τις υποθέσεις των ακινήτων· ο αρχιτέκτονας ως συντονιστής του κτηματομεσιτικού κόσμου. Λίγοι θυμούνται ότι ο Μις εγγυήθηκε στο ναζισμό το άνοιγμα ενός Μπαουχάους καθαρισμένου από τα μολυσματικά εβραϊκά στοιχεία και ότι, όταν αποφάσισε να εγκαταλείψει τη Γερμανία για τις Ηνωμένες Πολιτείες, το έκανε μονάχα γιατί είχε χάσει το διαγωνισμό για την ανακατασκευή του Βερολίνου, που ο Φύρερ είχε αποφασίσει να αναθέσει στο φίλο του Άλπερτ Σπέερ. Εν συντομία, η παλιά ιστορία του φίλμ Μανιφέστο.

---

⁸ Αναφέρομαι τόσο σε παλαιότερες θεωρίες, όσο και σε παλαιότερες πρακτικές, πάντα με γνώμονα την αρχιτεκτονική της πόλης

Δυστυχώς, η Αρχιτεκτονική αποτέλεσε πολλές φορές μέσα στη μακραίωνη ιστορία της, εργαλείο στα χέρια ορισμένων ανθρώπων για τη δημιουργία ενός κοινωνικού ιστού εχθρικού προς το άτομο. «Όταν ο τόπος που ζεις σε πνίγει, αρχίζεις να σκέφτεσαι τον θάνατο. Το μόνο που απομένει είναι να βρεις λόγο για τον οποίο αξίζει να πεθάνεις» γράφει ο Γιώργος Ποντίκας στο άρθρο του «Αρχιτεκτονική και Πόλις». Ίδου λοιπόν η Αρχιτεκτονική ως μέσο επιβολής της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η αρχιτεκτονική, σήμερα αγνοεί το πως και από τι είναι κατασκευασμένοι οι χώροι. Ίσως γι' αυτό δεν αντιμετωπίζει πια την πόλη ως διήγηση εμπειριών ζωής, συνάντηση με τους άλλους και βίωμα συμμετοχής στην συλλογικότητα δια μέσου των ελεύθερων χώρων, αλλά ως εικόνα και μόνον. Μετατρέπεται έτσι σε ένα καπιρίτσιο, σε ένα **αυτοαναφορικό σημάδι-σύμβολο** όπως μια μάρκα παπουτσιών, χάνοντας το πνεύμα συνύπαρξης και κοινωνίας της τέχνης δια μέσου της διάδρασης με τον δημόσιο χώρο.

Ένας ειδικός στο marketing και στη δημιουργικότητα, προσδιόρισε την νέα αυτή επαγγελματική «περσόνα» - τον αρχιτέκτονα του 20^{ου} αιώνα- στο άρθρο του με τίτλο: «Αρχιτεκτονική προς πώληση». «Ονομάζοντας αρχιτεκτονική, αυτό που κάνει η δική μας εταιρία είναι να μπερδεύει τα πράγματα, συνεπώς είναι καλύτερα να επανακαθορίσουμε αυτού του είδους την υπηρεσία ως 'Αντιληπτικό Σχεδιασμό', μια πρακτική που βοηθά τους καταναλωτές δια μέσου περιβαλλοντικών 'σινιάλων' που επηρεάζουν την αντίληψη τους. Κατά κάποιον τρόπο σχεδιάζουμε τους καταναλωτές. Αυτές οι ανακλήσεις της επώνυμης μάρκας εγκαθίστανται όχι μόνο στο κατασκευασμένο περιβάλλον αλλά και στα μενού, στα λογότυπα, στη μουσική, στις αισθήσεις και ακόμα πιο σημαντικό στα συναισθήματα⁹».

Γι' αυτό λοιπόν, ο αρχιτέκτονας έχει γίνει πλέον καλλιτέχνης, αλλά με μια αναμορφωτική αίσθηση- είναι περισσότερο ένας «trend-settler¹⁰», κάποιος ο οποίος ανοίγει νέες κατευθύνσεις στο μάρκετινγκ της Prada, δημιουργώντας όχι μόνο κελύφη, αλλά και ένα εντελώς καινούργιο πνεύμα στην εταιρεία. Στην κοινωνία του θεάματος ο καλλιτέχνης-αρχιτέκτονας μετατρέπεται στο στοιχείο κλειδί, ικανός να σκηνοθετήσει τη σκηνή την οποία το θέαμα έχει ανάγκη για να προχωρήσει. Ο Archistar¹¹ δεν δουλεύει για τη μόδα, γίνεται ο ίδιος μόδα, εγγύηση για να σφραγίσει ένα κομμάτι της πόλης, ένα μουσείο ή ένα κατάστημα. Ο αρχιτέκτονας ρίχνει στην πόλη τον μανδύα του για να βεβαιώσει ότι είναι επίκαιρη, πραγματικά σύγχρονη, πραγματικά εισηγμένη στις τάσεις που επικρατούν¹².

---

⁹ Kelley, "Harvard Design Magazine", τεύχος 17, Φθινόπωρο 2002- Χειμώνας 2003

¹⁰ Trend-settler: αυτός που καθορίζει τις τάσεις της μόδας

¹¹ Archistar: Νεολογισμός των Gabrielle Lo Ricco και Silvana Micheli

¹² Franco La Cecla, «Ενάντια στην Αρχιτεκτονική», μτφ: Ν.Μιτζάλης, εκδόσεις Το Δόντι

- Η Αρχιτεκτονική της πόλης

Η αρχιτεκτονική, σε όλες τις ιστορικές περιόδους, όφειλε με διαφορετικούς όρους να συνδιαλλαγεί με τη θρησκεία, με τη φιλοσοφία, την πολιτική, να **απαντάει σε προβλήματα που έθετε η κοινωνία**, αλλά και η φύση, να προσδιορίζει τους όρους για την ανανέωση της σε σχέση με το παρελθόν, και παράλληλα να προσπαθεί να πείσει για την «αυτόνομη» παρουσία και σημασία της μέσα από κανόνες του «κτίζειν»¹³, που όμως αποτελούν ένα τμήμα αυτής της πολύπλευρης και ολοκληρωμένης ενότητας (χωροταξία, πολεοδομία, κτιριολογία, σκηνογραφία, διακοσμητική κ.α) που συγκροτεί την αρχιτεκτονική ως ειδικότητα.

Η αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε αρχικά από τη δυναμική μεταξύ των αναγκών και των μέσων. Πρώτιστη υπήρξε η ανάγκη να στεγαστεί ο άνθρωπος, να προφυλαχθεί από τις δυνάμεις της φύσης, να δημιουργήσει χώρους ειδικά αφιερωμένους στους θεούς, καθώς επίσης και να καταμερίσει- με τον καιρό- και να τακτοποιήσει τις διάφορες στεγασμένες λειτουργίες του σε πειθαρχημένους οργανισμούς ώστε μέσα από ένα λογικά καταμερισμένο χώρο να κινείται και να ενεργεί πιο ελεύθερος. Με άλλα λόγια, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Όσκαρ Ουάιλντ, «αν η φύση ήταν άνετη, το ανθρώπινο γένος δε θα είχε εφεύρει την αρχιτεκτονική». Δεδομένου ότι οι ανθρώπινοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν και η γνώση άρχισε να τυποποιείται μέσω των προφορικών παραδόσεων και των πρακτικών, η αρχιτεκτονική έγινε είδος τέχνης¹⁴. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι αποκόπηκε από την κοινωνία και τις λοιπές θεμελιώδεις πτυχές, αποστολές και εξαρτήσεις της.

Το ίδιο πράγμα με άλλα λόγια έλεγε και ο William Shakespeare, πολύ καιρό πριν: «Τι άλλο είναι οι πόλεις, αν όχι οι άνθρωποι;».¹⁵ Μια πόλη είναι προπαντός μια ευρεία συμβίωση σε ένα ετερογενές σύνολο ανθρώπων, μέρος των οποίων δεν γνωρίζονται καθόλου. Ένα σύνολο σπιτιών ή μεγάρων, τα πιο ωραία μνημεία και οι καλύτερες αρχιτεκτονικές, τα πιο καλά και οργανωμένα πάρκα δεν συναπαρτίζουν μια πόλη, αλλά έναν απλό σκελετό μέσα στον οποίο δεν υπάρχει ζωή. Είναι οι άνθρωποι που δίνουν ψυχή σε μια πόλη, που της επιδίδουν τον απαραίτητο χαρακτήρα της, που γεμίζουν με ενέργεια και φωνές τους δρόμους, που φωτίζουν τις πιο ανώνυμες πολυκατοικίες και τους πιο πολυσύχναστους δρόμους.

Αληθεύει όμως ότι μια πόλη επιδρά στους ανθρώπους που την κατοικούν. Το κατοικείν είναι η άμεση επικοινωνία μεταξύ του ασυνείδητου των πόλεων¹⁶ και του ασυνείδητου των κατοίκων. Πως οι πλατείες, τα σπίτια, οι δρόμοι έχουν επιδράσει στον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος ζει, συναντιέται και πως αυτά καταλήγουν να αποτελούν μέρος της ταυτότητας των ανθρώπων, οι οποίοι συχνά καταλήγουν να μοιάζουν με την πόλη τους. Ένας Σικελός συγγραφέας, ο Έλιο Βιτορίνι, έγραψε σε ένα ρομάντζο για τη γη του, το «Οι πόλεις του κόσμου», πως οι όμορφες πόλεις παράγουν όμορφο κόσμο, και οι άσχημες πόλεις παράγουν επικίνδυνα άσχημο κόσμο. Όμορφοι δρόμοι ή άσχημες αρχιτεκτονικές, απάνθρωπες πολυκατοικίες ή υπέροχα μονοπάτια εν μέσω μνημείων είναι σε θέση να καθορίσουν μια καλή ή κακή συμβίωση, μεγαλύτερη ανοχή μεταξύ ανθρώπων ή αντιθέτως συγκρούσεις και εντάσεις.

Εδώ όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κάτοικοι, δυνητικά, μπορούν πάντα να επενδύσουν ενέργεια για να μεταμορφώσουν μια συνοικία από έναν τόπο ελάχιστα ευχάριστο σε έναν κόσμο γεμάτο ζωή και ποικιλομορφία. Εν ολίγοις, στην προηγούμενη διαπίστωση σχετικά με την αμοιβαία επίδραση μεταξύ πόλης και κατοίκων, είναι σε κάθε περίπτωση απαραίτητο να προσθέσουμε τον συλλογισμό ότι οι κάτοικοι καταφέρνουν να εξημερώσουν, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με περισσότερο ή λιγότερο κόπο, το μέρος στο οποίο κατοικούν.

¹³ Αναφέρομαι στο πεδίο της κτιριολογίας

¹⁴ Με τον όρο τέχνη, υποστηρίζω ότι η αρχιτεκτονική σταμάτησε να αποτελεί πρωταρχική ανάγκη, καθώς υπήρχε πλέον μια τυποποίηση στην κατασκευή.

¹⁵ William Shakespeare « Coriolanus » 1608. Στην τρίτη πράξη της τραγωδίας με πρωταγωνιστή τον θρυλικό ρωμαίο ηγέτη Gaius Martius Coriolanus , ο δικαστής Sicinius ρωτά τους πολίτες: «Τι άλλο είναι η πόλη, αν όχι οι άνθρωποι;» , για να απαντήσουν οι πολίτες λέγοντας : «Ναι. Οι πολίτες είναι η πόλη».

¹⁶ Μεταφορικά βάση του συλλογισμού ότι η πόλη αποτελεί ζωντανό οργανισμό

2. Υπάρχει «καλή» αρχιτεκτονική στην Ελλάδα;

Σ'αυτό το σημείο, θα πρέπει να αναφερθώ και στον αντίποδα, δηλαδή στα δείγματα «καλής» αρχιτεκτονικής που υπάρχουν στην κτιστή πραγματικότητα. Κι αυτό, όχι μόνο για την αποφυγή της γραφικότητας και του δογματισμού που θα εξέπεμπε ένα κείμενο ασχολούμενο αποκλειστικά με την καταγραφή των αρνητικών στοιχείων, αλλά για την αποκατάσταση – κάθαρση, και την ανάδειξη φωτεινών παραδειγμάτων ουσιαστικής αρχιτεκτονικής. Έτσι λοιπόν, θα ψηλαφίσω μια αισιόδοξη για το μέλλον, ακτίδα, εστιάζοντας στην χώρα μας, σαν ένα παράδειγμα όλων των παραγκωνισμένων από την παγκοσμιοποίηση και το star system, τοπικών αρχιτεκτονικών.

Η ελληνική αρχιτεκτονική, τουλάχιστον κατά τον 20^ο αιώνα, βρισκόταν σε μια κατάσταση αναβρασμού και προβληματισμού. Από το 1949 και μετά, παρουσίασε μια πρωτόγνωρη ζωντάνια, πολυφωνία και ετοιμότητα να συμβαδίσει με τα διεθνή ρεύματα. Θυμίζω ότι κατά τη δεκαετία του '60, η σύγχρονη Ελλάδα εμφανίζεται δυναμικά στον παγκόσμιο ορίζοντα με δύο διεθνώς κορυφαίους αρχιτέκτονες-πολεοδόμους, τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη και τον Γιώργο Κανδύλη.

Στο διάστημα αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική ταλαντεύτηκε στο ενδιάμεσο μιας επιθυμίας να παρακολουθήσει από κοντά τις διεθνείς πρωτοπορίες και μιας προσπάθειας να φυτρώσει αυτόνομα από τη δική της γη. Η διχασμένη αυτή αναζήτηση, που διασταύρωνε το διεθνές και το ελληνικό, χαρακτήριζε όλες αυτές τις περιόδους. Η κριτική σκέψη, η κριτική αρχιτεκτονική βρίσκουν έναν χώρο ανάπτυξης.

Παρ'όλες όμως, τις φιλότιμες προσπάθειες αποκατάστασης μιας παρουσίας τα τελευταία 20-30 χρόνια, η ελληνική αρχιτεκτονική παραμένει ακόμα άγνωστη γη στον ευρωπαϊκό και στον διεθνή αρχιτεκτονικό ορίζοντα. Το εθνικό σύνδρομο, το αίσθημα κατωτερότητας, η αμηχανία ίσως είναι μερικοί από τους λόγους απουσίας της αρχιτεκτονικής μας. Φαίνεται επομένως ότι οι σύγχρονοι έλληνες αρχιτέκτονες δεν έχουν να δώσουν τίποτα το αυθεντικό στο διεθνές αρχιτεκτονικό στερέωμα. Ισχύει όμως πράγματι αυτό;

Δεν είναι αλήθεια ότι η ελληνική αρχιτεκτονική έχει πεθάνει ή έχει τελείως αφομοιωθεί από την παγκόσμια αρχιτεκτονική μόδα. Σε καιρούς επεκτεινόμενης παγκόσμιας ομοιογενούς εμπειρίας, η σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική, στις πολλαπλές εκφάνσεις της μετεωρίζεται μεταξύ του να είναι ανεξίτηλα ελληνική και ανεξίτηλα σύγχρονη.¹⁷

Οι μεταπολεμικοί απόηχοι του έργου του Le Corbusier, του Mies van der Rohe και του διεθνούς στυλ μπορούν εύκολα να διαπιστωθούν στο έργο σημαντικών ελλήνων αρχιτεκτόνων της περιόδου, οι οποίοι εκμεταλλεόμενοι τις δυνατότητες του οπλισμένου σκυροδέματος, παραμένουν πιστοί σε παραδοσιακές τεχνικές κτισίματος, χειρωνακτικής εργασίας και υλικών. Τα βασικά υλικά είναι στον μεγαλύτερο βαθμό αδρανή, προϊόντα της γης: ψημένη άργιλος, χαλίκι, άμμος, τοιμέντο, ασβέστης, πέτρα, ράβδοι από σίδηρο, μάρμαρο, ξύλο και αλουμίνιο. Το χτίσιμο είναι ακόμα στα χέρια του τεχνίτη, στο ράμμα, το μυστρί, το καρφί. Ο κανόνας της ελληνικής αρχιτεκτονικής υπόκειται ακόμα στη γή, στην απλή λογική, στη φυσική ατέλεια του ανθρώπινου χεριού. Και ταυτοχρόνως, τα μέσα και τα μεγέθη αναλογούν στην κλίμακα μιας κατ'οικονομίαν κατασκευής, στα μέτρα της ελληνικής οικογένειας, της μικρής και της μεσαίας επιχείρησης, του γενικώς ελλειμματικού Δημοσίου, στα εσωτερικά όρια του αναγκαίου και ικανού.

Μια ακόμα μορφή της «καλής» ελληνικής αρχιτεκτονικής, είναι η κριτική σκέψη και ο αδιάκοπος θεωρητικός στοχασμός επάνω στην ουσία της αρχιτεκτονικής, δρόμος που εναγωνίως υπέδειξαν και υποδεικνύουν πολλοί σύγχρονοι έλληνες αρχιτέκτονες. Υπάρχουν φωνές που ξεφεύγουν από την μονοκατευθυντήρια πορεία που ακολουθεί το «υπερωκεάνιο» της παγκόσμιας αρχιτεκτονικής κουλτούρας (Παπαιωάννου, Αντονάς, Κονταράτου, Τουρνικιώτης κ.α. κυρίως μέσα από κείμενα και αρθρογραφία), τα οποία αποδεικνύουν ότι η ελληνική σκέψη κάθε άλλο παρά νεκρή είναι. Και είναι γνωστό, ότι η ποσότητα δεν εξασφάλισε την ποιότητα. Άλλωστε η αντίσταση στην μόδα, δεν βρίσκεται εύκολα οπαδούς. Οφείλουμε λοιπόν, να αναγνωρίσουμε αυτή την πνευματική ροπή ως θετική πλευρά μας, και να την χρησιμοποιήσουμε έξυπνα, ώστε να αποκατασταθεί, τρόπον τινά, η χαμένη μας αξιοπρέπεια στο σημερινό «κενό πνευματικά» προσκήνιο.

¹⁷ Άρθρο του Μιχαλόπουλου Ελευθέριου, «Η πρώτη γενιά », www.buildnet.gr

Το χαοτικό τοπίο της Αθήνας του 1980 με την έλλειψη πρασίνου, τη γκριζόλευκη ανωνυμία των πολυκατοικιών και την αμήχανη μορφή των ελάχιστων υψηλών της κυρίων. Είναι η σκληρή, πυκνοκατοικημένη αλλά ζωντανή πόλη με τις μεικτές χρήσεις που θα γοητεύσει αρκετούς διανοούμενους, καλλιτέχνες αλλά και επικέπτες προερχόμενους από πιο όμορφες και οργανωμένες πόλεις. Ο πρόωρα χαμένος αρχιτέκτων Άλκης Χριστοφέλλης χαρακτήρισε τον ριζικό αυτό μετασχηματισμό της ελληνικής πρωτεύουσας με βάση την πολυκατοικία ως «το μικροαστικό έπος» της ελληνικής πολεοδομίας-αρχιτεκτονικής. Ο γερμανός αρχιτέκτων-καθηγητής Richard Wodtch θα εντυπωσιαστεί από την τυπολογική πρωτοτυπία της αθηναϊκής πολυκατοικίας ως μέσον επίλυσης προβλημάτων κατοίκησης αλλά και αποφυγής του διαχωρισμού της κατοικίας από τις άλλες χρήσεις, όπως γίνεται σε πολλές ευρωπαϊκές ή αμερικανικές πόλεις (Ελευθεροτυπία, 4.10.2009).

«Πολίτες μιας Ευρώπης, στο κατώφλι της τρίτης χιλιετίας, δεν μπορούμε να μην είμαστε διεθνείς, αναπνέοντας τον αέρα, αγγίζοντας την ύλη, βλέποντας ταυτόχρονα το χρώμα του δικού μας τόπου» γράφει ο Π.Τουρνικιώτης στο άρθρο του «Το μοντέρνο πνεύμα και ο τόπος». « Αυτή είναι άλλωστε η ειδοποιός διαφορά της αρχιτεκτονικής μας: εμπεριέχει τοπικά άλλα και γενικά συστατικά, έχει μελετήσει την τυπολογία και τη μορφολογία τόσο της ανώνυμης ελληνικής όσο και της διεθνούς μοντέρνας αρχιτεκτονικής, κυρίως εκείνης που αναγνώρισε στις δεκαετίες του '50 – '60, την επιστροφή της οικειότητας και της εντοπιότητας στην απεριόριστη διεθνικότητα».

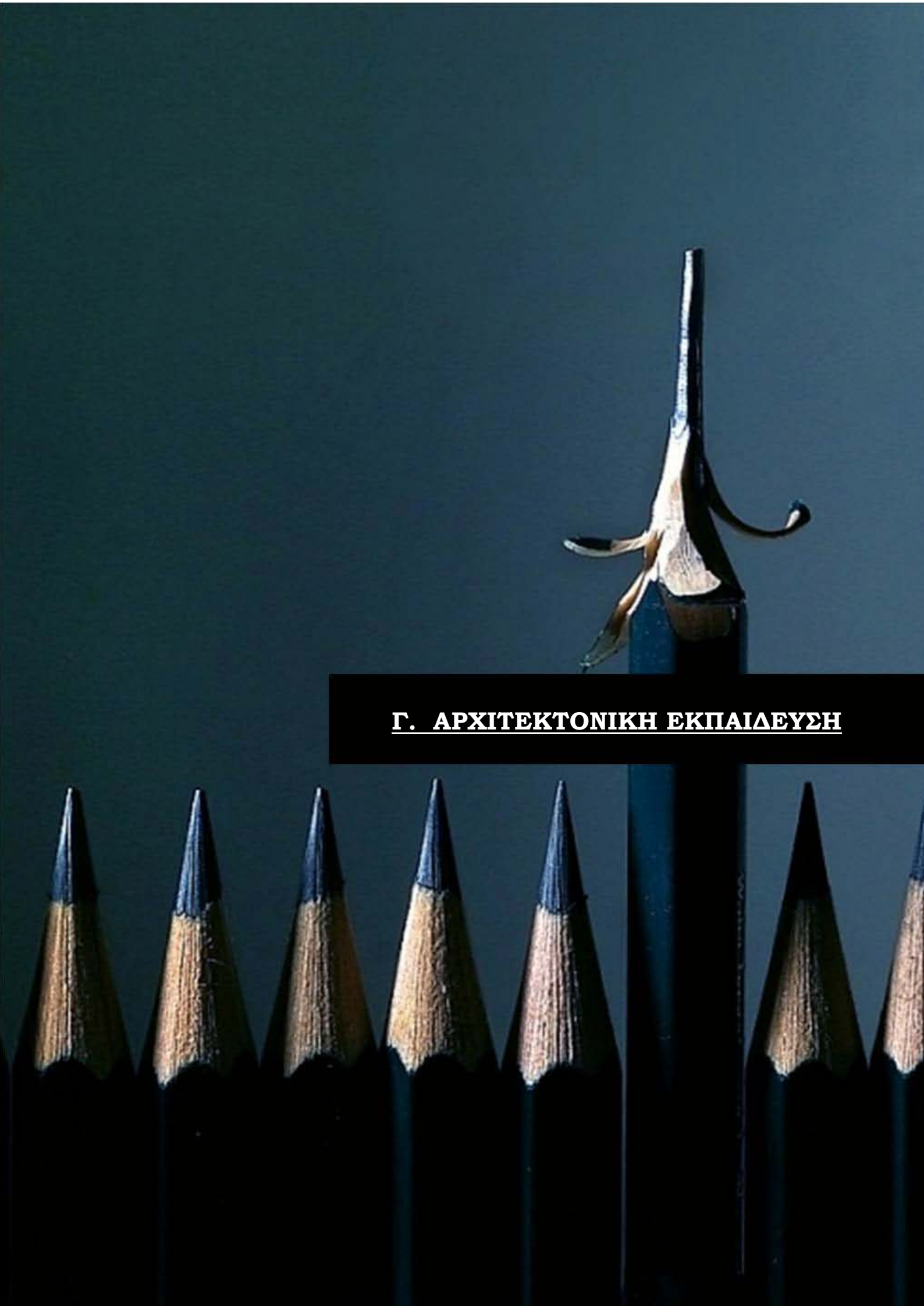
Ας περάσουμε όμως στο κεντρικό ζήτημα, που θα μας απασχολήσει και παρακάτω: Τη θέση (και το πιθανό μερίδιο αντίστοιχης ευθύνης) που καταλαμβάνει η αρχιτεκτονική εκπαίδευση και τα ποικίλα «μονοπάτια» της μέσα σ' αυτό το στερέωμα αλληλοσχετιζόμενων παθογενειών, όπως τα περιέγραφα στα προηγούμενα κεφάλαια. Ας δώσουμε λοιπόν το λόγο σ' ένα θεράποντα της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης, για να μας εισάγει στο ζήτημα αυτό:

«.. δευτεροετείς φοιτητές στο Πολυτεχνείο, το 1965, καθόμασταν στα σχεδιαστήρια του κτίριου Αβέρωφ, και ξαφνικά ανοίγει η πόρτα, μπαίνει μια νεαρή κυρία με δέκα-δεκαπέντε παιδάκια. Ήταν το νηπιαγωγείο (...) Μπαίνει λοιπόν μέσα και λέει: « μπορούμε να δούμε τι κάνετε, να δείξω στα παιδάκια..» κλπ. « Πολύ ευχαρίστως». Και λέει η κυρία στα παιδάκια: « Παιδιά, εδώ είναι η Σχολή Αρχιτεκτόνων. Ξέρετε τα κτίρια τα φτιάχνουν οι μηχανικοί και οι αρχιτέκτονες μετά τα κάνουν όμορφα». Ο εφιάλτης μου είναι να έρθει αύριο στους δευτεροετείς του Τμήματος Αρχιτεκτονικής Πατρών, που έχουμε τώρα ένα καινούργιο νηπιαγωγείο, να μπουνε τα παιδάκια στο σχεδιαστήριό μας και η δασκάλα να τους πει: « Παιδιά, εδώ είναι το Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Ξέρετε τα κτίρια τα χτίζουν οι μηχανικοί. Τα κάνουν όμορφα οι διακοσμητές. Αλήθεια, εσείς τι κάνετε εδώ που είστε αρχιτέκτονες;» Αυτό είναι εφιάλτης. »

Πολυδωρίδης Νίκος

(απόσπασμα από την εισαγωγή της διάλεξης του: 'Ο Αρχιτέκτονας ως επιστήμονας, ερευνητής στο σημερινό δομημένο περιβάλλον', στην ημερίδα 'Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση & Επαγγελματική Πρακτική', Πάτρα 1998)

Γ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«Στις μέρες μας, ο πειρασμός της απληστίας και του άκρατου καταναλωτισμού δεν άφησε ανέγγιχτη ούτε την αρχιτεκτονική. Η ματαιοδοξία πως τάχατες θα υπερνικήσουμε το εφήμερο και τον χρόνο που μας στοιχειώνει, στοχεύοντας στην ποσότητα και στο κραυγαλέο, μας οδήγησε αναπόφευκτα σε άσχημα και υπερβολικά κτίρια. Η ποιότητα όμως πάντοτε μας διαφεύγει, σιωπηλή, και τις περισσότερες φορές κρύβεται στην σκιά των λαμπερών γεγονότων, ώσπου να την αναδείξει και να την ξαναφέρει ξανά στο φως ο χρόνος».

Τάσης Παπαϊωάννου

1. Κοινωνία και αρχιτεκτονική εκπαίδευση

Η σχέση παιδείας και κοινωνίας είναι, λογικά και θεωρητικά, αμφίδρομη. Τον τελευταίο καιρό όμως, η επιρροή της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας της αγοράς επάνω στην αρχιτεκτονική παιδεία έχει δραματικά ισχυροποιηθεί, στραγγαλίζοντας, την αντίρροπη κατεύθυνση δηλαδή μηνύματα που η παιδεία απευθύνει προς την κοινωνία. Πρόκειται για σύμπτωμα και αυτό της πολιτισμικής κρίσης του Συστήματος. Ενός Συστήματος που εκτός των άλλων, οχυρώνεται όλο και περισσότερο για να αποτρέψει την αμφισβήτηση και την επερχόμενη αποσύνθεσή του.

Παρακάτω θα επιχειρήσω μια σχετικά απλοϊκή περιγραφή του Συστήματος, ξεκινώντας από έξω και φτάνοντας μέσα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Ανάμεσα στα εκατομμύρια κυβικά που κτίζονται καθημερινά, ορισμένη ποσότητα «απαιτεί» και αρχιτεκτονική ποιότητα, για τους λόγους που στα προηγούμενα κεφάλαια περιέγραψα. Εδώ, έχουμε δύο μορφές: εκείνη που κατασκευάζεται με απόλυτη ευθύνη του εργοδότη και εκείνη που έχει αυξημένες απαιτήσεις αρχιτεκτονικής δημιουργίας, είτε με απευθείας ανάθεση είτε μέσω αρχιτεκτονικών διαγωνισμών. Στην πρώτη περίπτωση, κυριαρχεί το εργολαβικό κέρδος, με συνέπειες στην κατασκευή που όλοι πολύ καλά γνωρίζουμε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, τέτοιου είδους κατασκευής είναι τα κτίρια του αεροδρομίου, όμοια των οποίων έχουν αρχίσει να ξεφυτρώνουν σε όλη την Αθήνα! Μιλάμε βέβαια για κλασσικό, πλέον, λευκό ή γκριζο κουτί, με τα χιλιόμετρα τετράγωνων παραθύρων εν σειρά, «πασπαλισμένο» με λίγη «αρχιτεκτονική» όπως άχρηστα στέγαστρα από κυματιστό πλαστικό και πολλά άλλα ευρήματα.

Στη δεύτερη περίπτωση όμως, έχουμε μια σειρά άλλους παράγοντες, κοινούς ή μη με την πρώτη, όπως : το κόστος της κατασκευής και η σύνδεση με την κατασκευαστική βιομηχανία, παράγοντα που μας οδηγεί ξανά στην πρώτη αρχιτεκτονική φιλοσοφία της κριτικής επιτροπής του διαγωνισμού, το περιρρέον πολιτισμικό περιβάλλον που επηρεάζει δημιουργούς και κριτές. Αντιλαμβανόμαστε τελικά, ότι ο καθοριστικός παράγοντας είναι το περιρρέον περιβάλλον, μια και οι διδάσκοντες και οι κριτές, συνδέονται ισχυρά με την «αγορά» και δεν έχουν την απαιτούμενη ακαδημαϊκή ελευθερία για το λειτούργημά τους.

Πώς συμβαίνει αυτό;

Ο Γιώργος Σαρηγιάννης, καθηγητής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, γράφει σε ένα άρθρο του¹⁸: «Συμφωνήσαμε με το σλόγκαν που ήταν για χρόνια γραμμένο σε κάποιο τοίχο της Σχολής: το σύστημα διδασκαλίας είναι η διδασκαλία του Συστήματος». Ποιο είναι όμως το Σύστημα που διδάσκεται σε αυτή τη Σχολή;

Με αυτό το θέμα θα ασχοληθούμε εκτενέστερα παρακάτω.

¹⁸ Περιοδικό «Αρχιτέκτονες», τεύχος 42 – άρθρο του Γ. Μ. Σαρηγιάννη

2. Αρχιτεκτονική εκπαίδευση ή μήπως αρχιτεκτονική παιδεία;

« Η Αρχιτεκτονική είναι μεγάλη Τέχνη αλλά δεν θέλει παρά τα πιο φτωχά υλικά για να διδαχτεί. Μερικές αίθουσες με έναν προβολέα εικόνων, λίγα σχεδιαστήρια, μερικούς πάγκους, λίγα καβαλέτα και μια-δύο συλλογές. Όσο για τα ψυχοπλαστικά στοιχεία, που είναι και τα πιο ουσιαστικά και θεμελιώδη, ο τόπος μας είναι πραγματικά προνομιούχος...»

συνέντευξη του Κυπριανού Μπίρη, Βήμα 1943

Ας δούμε πρώτα τις λέξεις. Αρχιτεκτονική εκπαίδευση και αρχιτεκτονική παιδεία είναι δύο όροι, όχι κατ'ανάγκη ταυτόσημοι. Εμείς ως αρχιτέκτονες που ελπίζουμε ότι είναι αναγεννησιακού τύπου άνθρωποι, δηλαδή καθολικοί άνθρωποι, έχουμε την πεποίθηση, ότι η Αρχιτεκτονική είναι τελικά παιδεία και όχι απλώς ένα στεγνό εκπαιδευτικό σύστημα ή ένα training.

Ο Ν.Κ. Μουτσόπουλος αναφέρει για την εκπαίδευση του αρχιτέκτονα¹⁹: « ... ο αρχιτέκτονας είναι ένας ποιητής που δεν γράφει στίχους, τους χτίζει με ύλη. Μπορεί να μην γράφει στίχους, αλλά ποτέ του δεν πρέπει να πάψει να διαβάζει ποίηση. Στη σωστή παιδεία του αρχιτέκτονα, βασικά μαθήματα πάντα πρέπει να είναι τα μαθηματικά, η γεωμετρία, η στατική και η οικοδομική αλλά και η αισθητική, η φιλοσοφία και η κοινωνιολογία και η ψυχολογία». Και συνεχίζει σε έναν παραλληλισμό με την εκπαίδευση των αρχιτεκτόνων στην βυζαντινή περίοδο: « .. μπορούμε να υποθέσουμε ότι έκαναν σωστές βασικές σπουδές στα μαθηματικά και τη γεωμετρία, και ιδιαίτερα σε κάθε εξάσκηση θεωρητική και πρακτική που τελικά στοχεύει στην «εγρήγορηση του νοός». Εκεί ακριβώς στόχευαν: να αποκτήσουν όλα τα όπλα, τις γνώσεις και τα μέσα, για να υλοποιήσουν τις ιδέες και για να αναπτύξουν με τον καλύτερο τρόπο την πρωτοβουλία τους».

«Οι σχολές αρχιτεκτόνων δεν πρέπει να ανακυκλώνουν την παρεχόμενη εγκύκλιο γνώση αλλά να είναι παράλληλα εργαστήρια αμφισβήτησης, φαντασίας και δημιουργικότητας, να ευνοούν την ανατροπή των κυρίαρχων στερεοτύπων, παράγοντας με την σειρά τους νέα γνώση, συμμετέχοντας ενεργά στον διεθνή διάλογο..», γράφει ο Τάσης Παπαϊωάννου²⁰.

Έτσι, η αρχιτεκτονική εκπαίδευση θα έπρεπε να γίνεται παιδεία, ο αρχιτέκτονας άνθρωπος με ευρύτερες γνώσεις και η αρχιτεκτονική πεδίο πειραματισμού και φαντασίας, όχι όμως ουτοπισμού και ονειροβασίας.

«Η μόρφωση – παιδεία είναι μια φυσική διαδικασία, που πραγματώνεται αυθόρμητα μέσα στον άνθρωπο, και αποχτιέται όχι με το να ακούει λόγια, αλλά με τις εμπειρίες που έχει απ'το περιβάλλον του»

¹⁹ Ν.Μουτσόπουλος, «Διαδρομή Αυτογνωσίας – πρώτο μέρος: Τα χρόνια της παιδείας» , σελ 108

²⁰ Τ.Παπαϊωάννου « Η αρχιτεκτονική και η πόλη», σελ. 222

architecture

Εσωτερικότητες

Δ. ΣΗΜΕΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

« Κάθε άνθρωπος κουβαλάει μέσα του τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις που έχει από τον περίγυρο του: το σπίτι του, την οικογένεια του, την γειτονιά του, τους φίλους του, την παιδεία του, την σχολή του, την εκπαίδευση του, τους συμφοιτητές του, τους δάσκαλους του και τέλος γενικότερα την πόλη και τους χώρους μέσα στους οποίους ζει και κινείται. Για να αντιληφθεί λοιπόν, κανείς σε βάθος τα προβλήματα και τους προβληματισμούς που όλα αυτά θέτουν, πρέπει ίσως να παρακάμψει – προς στιγμήν – όλα αυτά που φέρνει μαζί του, να φανταστεί ελεύθερος τον χώρο, να αναλύσει και να κατανοήσει την ουσία στην πρωτογενή της μορφή, χωρίς να “δεσμεύεται από τίποτε” ».

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της διάλεξης, αφορμή όλης αυτής της έρευνας στάθηκε η εκπαιδευτική διαδικασία διαμέσου του περιβάλλοντος της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Δ.Π.Θ. Προβληματισμοί, σκέψεις και ερωτήματα που δημιουργήθηκαν κατά την διάρκεια φοίτησης μου στη σχολή, καταγράφονται σε μια προσπάθεια διερεύνησης της ουσίας της εκπαίδευσης του αρχιτέκτονα, που τελικά να δίνει μια απάντηση στα ερωτήματα που, όλοι μας φαντάζομαι, αρχίζουν να σχηματίζονται μέσα μας προς το τέλος των σπουδών μας: « Και τώρα τι; Τι έμαθα τελικά; Τι προσέλαβα από όλον αυτό τον καταιγισμό πληροφοριών, εργασιών, προβληματισμών και διαμόρφωσης τρόπου αντίληψης των πραγμάτων; Τι έγινε κτήμα μου; Με τι εφόδια «οπλίστηκα» για να εισέλθω στην κοινωνική παραγωγή; », σκιαγραφώντας έτσι ιδεολογική σκέψη και νοοτροπία ζωής. Βέβαια, κρατάμε πάντα στο πίσω μέρος του μυαλού μας, ότι η εκπαιδευτική διαδικασία, ειδικά στην αρχιτεκτονική, δεν σταματάει με το πέρας των σπουδών μας. Η δια βίου εκπαίδευση, και η συνεχής αμφισβήτηση και αναζήτηση είναι απαραίτητη και αναγκαία.

Εισαγόμενοι στο βασικό θέμα της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης, θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τις προθέσεις οι οποίες διαφαίνονται από το πρόγραμμα σπουδών όλων των σχολών αρχιτεκτονικής της Ελλάδας.²¹

---

²¹ Πρόγραμμα σπουδών στο i-net:

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο: www.arch.ntua.gr

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: www.arch.auth.gr

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών: www.upatras.gr

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας: www.uth.gr

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Θράκης: www.arch.duth.gr

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Κρήτης: www.arch.tuc.gr

1. Οι Προθέσεις

Ρίχνοντας μια ματιά στα προγράμματα σπουδών των σχολών αρχιτεκτονικής της Ελλάδας, θα μπορούσαμε πολύ γενικά να πούμε ότι όλα χωρίζονται σε **τέσσερις επιμέρους εκπαιδεύσεις**:

- Η **εικαστική και ανθρωπιστική** εκπαίδευση, η οποία αφορά την καλλιέργεια και προαγωγή των πολιτιστικών, αισθητικών και καλλιτεχνικών κριτηρίων.
- Η εκπαίδευση του **δομικού μηχανικού**, η οποία εξασφαλίζει την γενική επιστημονική κατάρτιση του μηχανικού.
- Η **πολεοδομική** εκπαίδευση, η οποία αφορά τον προγραμματισμό, οργάνωση και σχεδιασμό του αστικού χώρου μεγάλης κλίμακας, του δημόσιου χώρου, και της διαμόρφωσης του ευρύτερου περιβάλλοντος, από την σκοπιά των επιστημόνων της Πολεοδομίας και της Χωροταξίας.
- Και τέλος, η εκπαίδευση του **αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και κατασκευών**, η οποία αφορά το σχεδιασμό και την κατασκευή ανεξάρτητων κτιρίων, κτιριακών συνόλων και ολοκληρωμένων συνθέσεων σε εξωτερικούς ή εσωτερικούς χώρους.

Από την κατηγοριοποίηση των μαθημάτων της σχολής, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε την πρόθεση για την «κάλυψη» του πολύπλευρου χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής. Σε ένα πολύ γενικό συσχετισμό και με το προηγούμενο κεφάλαιο – πρόγραμμα σπουδών του Bauhaus- θα λέγαμε ότι γίνεται σαφής η προσπάθεια ανάδειξης και των δύο φύσεων του αρχιτέκτονα, δηλαδή στην εκπαίδευση του τόσο ως καλλιτέχνη, άρα ανάδειξη της αισθητικής του πλευράς αλλά και εκείνης του επιστήμονα – μηχανικού, άρα της τεχνικής και πιο ρεαλιστικής πλευράς του.

Επομένως, και οι τέσσερις επιμέρους τομείς εκπαίδευσης, είναι απαραίτητοι για την ολοκληρωμένη παιδεία ενός αρχιτέκτονα μηχανικού, καθώς συνυπάρχουν, αλληλοσυνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται μέσα από τα διάφορα μαθήματα που τα αποτελούν. Η ενοποιητική αυτή σχέση πραγματοποιείται και γίνεται αντιληπτή, μέσα από το μάθημα της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, το οποίο αποτελεί και τον «ακρογωνιαίο λίθο» της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης. Γνωστικό αντικείμενο του μαθήματος της αρχιτεκτονικής σύνθεσης αποτελεί η εισαγωγή των σπουδαστών στην αναλυτική και συνθετική διαδικασία προσέγγισης και επεξεργασίας ενός αρχιτεκτονικού θέματος. Στόχος του είναι η δημιουργία μιας βασικής υποδομής μέσω πραγματολογικών παρατηρήσεων, ανάλυσης δεδομένων και στην συνέχεια σύνθεσή τους, με την ανάπτυξη και διδαχή μιας κατάλληλης μεθοδολογίας.

Αρχιτεκτονική Σύνθεση

Η διδασκαλία του μαθήματος της αρχιτεκτονικής σύνθεσης χωρίζεται σε δύο μέρη: στο θεωρητικό και στο πρακτικό μέρος. Το θεωρητικό μέρος της διδασκαλίας του μαθήματος, πραγματοποιείται μέσα από εισηγήσεις και διαλέξεις οι οποίες αναφέρονται στη θεματολογία των εκάστοτε εργασιών – ασκήσεων καθώς και στους τρόπους – μεθόδους αξιολόγησης και εισαγωγής των φοιτητών στην αρχιτεκτονική διαδικασία των ειδικών συνθετικών δεδομένων και παραμέτρων, τα οποία αφορούν την συγκεκριμένη εργασία, αλλά κυρίως αφορούν κάθε αρχιτεκτονικό πρόβλημα. Στη δεύτερη αυτή κατηγορία περιλαμβάνονται: τα ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα, τα φυσικά, τα λειτουργικά, τα μορφολογικά, τα περιβαλλοντικά και τέλος τα κατασκευαστικά δεδομένα. Όλες αυτές οι παράμετροι, ειδικού και γενικού τύπου, είναι εκείνες που προσομοιώνουν την θεματολογία των ασκήσεων στα πραγματικά ζητήματα της αρχιτεκτονικής.

Το γνωσιολογικό υλικό που αφορά τα παραπάνω, συγκροτεί το μεγαλύτερο ποσοστό του θεωρητικού μέρους της αρχιτεκτονικής σύνθεσης και παίρνει την μορφή εμπειρικής άσκησης, διοικητευμένης μέσα στο πρακτικό μέρος της διδασκαλίας. Με άλλα λόγια, εδώ, η θεωρητική ανάπτυξη της διδασκαλίας έχει άμεση και συγκεκριμένη εφαρμογή στο σχεδιαστήριο, μέσω των θεμάτων – ασκήσεων που εκπονούνται από τους φοιτητές, σε συνεργασία με τους διδάσκοντες. Η εφαρμογή αυτή στο σχεδιαστήριο, θα πρέπει να προσθέσω, δεν πραγματοποιείται μόνο στο μάθημα της σύνθεσης καθεαυτής, αλλά στο μεγαλύτερο

μέρος όλων των μαθημάτων, όλων των ακαδημαϊκών ετών, αφού η σύνθεση ως έννοια αποτελεί βασική προϋπόθεση για όλα τα θέματα κάθε μαθήματος. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που δικαιολογεί την πρωτεύουσα σημασία της.

Ο εργαστηριακός αυτός χαρακτήρας λοιπόν του μαθήματος της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, δηλαδή ο χαρακτήρας που αναδύεται όταν η σκέψη εκφράζεται πάνω στο χαρτί, αποτελεί το κεντρικό στοιχείο της διδασκαλίας της.

Έτσι, μέσα από όλα τα μαθήματα καταλήγουμε να έχουμε μια σχέση με την παρουσίαση του χώρου, με την ιστορία, με την κοινωνία, με όλες αυτές τις έννοιες που είναι απαραίτητες για να μπορέσει κανείς να οικοδομήσει, έστω και παρ' όλες τις δυσκολίες, έστω και μέσα σε αυτό το αντίξοο, όπως περιγράψαμε και στα πρώτα κεφάλαια, περιβάλλον στο οποίο ζούμε, αυτή την εικόνα του ολοκληρωμένου αλλά και « ανθισταμένου» ανθρώπου. Δηλαδή του ανθρώπου ο οποίος θα αντισταθεί σε αυτό που συμβαίνει αυτή την στιγμή γύρω του.²²

Σύμφωνα με τον Κυπριανό Μπίρη, «οι βασικές αρχές, πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η μόρφωση των νέων αρχιτεκτόνων, είναι αναλλοίωτες, όπως και τα βασικά χαρακτηριστικά μιας πανάρχαιας τέχνης, όπως είναι η Αρχιτεκτονική. Αυτή δεν έπαψε στο πέρασμα του χρόνου, ούτε και θα πάψει, ν' αποτελεί αντικείμενο υψηλής συλλήψεως και οραματισμού. Ακόμη δεν έπαψε να εκφράζει την οχηματική και πλαστική αρμονία των δομικών και κτιριολογικών στοιχείων, και να είναι απόλυτα συνυφασμένη με την αίσθηση του ωραίου, όπως αυτό κάθε εποχή το απολαμβάνει. Από την άλλη πλευρά όμως, δεν έπαψε να έχει την γένεση της, στην εξυπηρέτηση υλικών αναγκών, από τις πιο απλές και αδρές, μέχρι τις λεπτότερες πνευματικές και ψυχικές. Επίσης, ενώ εξακολουθεί να προπορεύεται και σε πολλά σημεία, και να προδιαγράφει ακόμα- πραγματικά, ή έστω, και συμβολικά – την πορεία του πολιτισμού, δεν έπαψε να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον τόπο και τον χρόνο δημιουργίας της, και να προσαρμόζεται στις τάσεις και τα μέσα κάθε εποχής.

Πάνω σ'αυτές τις βάσεις στηρίζεται και η σημερινή μόρφωση των νέων στην Ελληνική Αρχιτεκτονική Σχολή...»²³

Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι ακόμη και αν η σύγχρονη αρχιτεκτονική έχει την πρόθεση να είναι σε μεγάλο βαθμό βασισμένη στις ίδιες πρωτογενείς αρχές, ακόμη και αν αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι πολύ ωραία και πολύ γοητευτικά, υπάρχει σίγουρα μια σειρά από δραστικές μεταλλάξεις που δεν μπορούν να μας αφήσουν αδιάφορους και που εγείρουν τα ερωτήματα: «Ποια είναι όμως η πραγματικότητα»; «Που χάνονται οι καλές προθέσεις του προγράμματος σπουδών»; «Σε ποιο βαθμό ο στόχος για την επίτευξη μιας πολύπλευρης και πολυσυλλεκτικής επαγγελματικής προσωπικότητας, την οποία, άλλωστε, απαιτεί η δουλειά του αρχιτέκτονα –τουλάχιστον στη θεωρία-, ικανοποιείται και κατά πόσο τα πέντε χρόνια σπουδών είναι αρκετά για την εκπλήρωση αυτού του στόχου»;

---

²² Αναστ. Κοτσιόπουλος, « Όροι για τη δημόσια παρουσία της Αρχιτεκτονικής», Ημερίδα Πάτρας «Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση και Επαγγελματική Πρακτική», 17 Φεβρουαρίου 2001

²³ Κυπριανός Μπίρης, από το άρθρο του Μ.Λεφατζή «Η αρχιτεκτονική εκπαίδευση μέσα από ένα κείμενο του Κυπριανού Μπίρη», περιοδικό Αρχιτέκτονες τεύχος 41 Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2003, ΣΑΔΑΣ, σελ. 52

2. Η σύγκρουση ανάμεσα στις προθέσεις και την πραγματικότητα

Κάθε στοιχειώδως προβληματισμένος φοιτητής της αρχιτεκτονικής, το αργότερο κατά το τέλος των σπουδών του, αντιλαμβάνεται ότι κανείς ποτέ δεν του δίδαξε πως ακριβώς να μελετά ένα κτίριο. Αυτό δεν το διαισθάνεται οπωσδήποτε ως έλλειψη, παρότι ρωτώντας μηχανικούς ή γιατρούς, διαπιστώνει ότι εκείνοι διδάσκονται πώς να μελετήσουν μια μηχανή ή να πραγματοποιήσουν μια εγχείρηση.

Η αρχιτεκτονική εκπαίδευση κατά παράδοση ρίχνει από την αρχή τον φοιτητή απάνω σε ένα “απλό” αρχιτεκτονικό πρόβλημα και, καθώς αυτός παλεύει να κρατήσει το κεφάλι του έξω από το νερό, ο δάσκαλος του δείχνει κάποιες κινήσεις ή και, πότε - πότε, του δίνει μια και τον βουλιάζει, για να τον ανασύρει αμέσως έντρομο αλλά και σχεδόν ευτυχής στην επιφάνεια, προσφέροντάς του μαζί με το βίωμα της προς στιγμήν επιβίωσης και μια σημειακή ή προσωρινή λύση - σωσίβιο. Η επανάληψη αυτής της άσκησης πνιγμού / διάσωσης καλλιεργεί στον μαθητευόμενο μια κάποια δεξιότητα, που μοιάζει μάλλον με την οδήγηση του ποδηλάτου: δεν ξέρεις γιατί και πως ακριβώς γίνεται, αλλά μιας και το καταφέρνεις σου αρκεί.

2.1. Θεωρία – θεωρητικολογία

«Για ένα διάστημα η «θεωρία» (όπως ονομάστηκε) έγινε βιώσιμος υποδοχέας της πνευματικής ενέργειας των φιλοδοξιών του κλάδου, αλλά τώρα δίνει μάχη για την ζωή και την ψυχή της. Αντιμετωπίζει το ίδιο πρόβλημα, όπως και η Ιστορία, που πεθαίνουν αργά μπροστά μας –στις αίθουσες και στα πανεπιστήμια μας! Η Θεωρία, ως όργανο ανάκρισης του αρχιτεκτονικού σκοπού αυτού, πρέπει να διασωθεί πριν αποκαλυφθεί η κενότητα της, πριν γίνουν κουφάρια άδεια οι ήρωες μας. Έχουμε λέξεις όπως ροή, διάγραμμα, και κριτική γραμμένες σε μια σελίδα με μεγάλα γράμματα, αλλά χωρίς επιμέρους υπο-κείμενο, χωρίς πολυμάθεια μια επιστήμη χωρίς επιστημολογία», αναφέρει ο Marc Jarzombec στο κείμενο του περί συγκεκριμένου και θεωρίας της αρχιτεκτονικής “An anti- pragmatic manifesto”.

Με τον όρο Θεωρητικολογία, δεν αναφέρομαι στην θεωρία ή στην ιστορία της αρχιτεκτονικής. Αναφέρομαι σε “ανούσιες” αναλύσεις λέξεων, εννοιών ή και ολόκληρων θεμάτων χρησιμοποιώντας κυρίως μια γλώσσα επιστημονικοφανή με όρους που οδηγούν στην σύγχυση και στην έλλειψη νοήματος και ουσίας. Παραδείγματα τέτοιας θεωρητικολογίας στην επαγγελματική αρχιτεκτονική μπορούμε να βρούμε πολλά. Αρκεί να ξεφυλλίσουμε ένα αρχιτεκτονικό περιοδικό.

Τι γίνεται όμως όταν το φαινόμενο αυτό περνάει στην εκπαίδευση;

Στην περίπτωση όπου η ίδιοι οι καθηγητές μετατρέπουν την θεωρία σε θεωρητικολογία, το αποτέλεσμα είναι οι φοιτητές να οδηγούνται σε λάθος αντίληψη και παράφραση πραγμάτων. Υπάρχει όμως και η περίπτωση που οι ίδιοι οι φοιτητές, σε παρουσιάσεις σπουδαστικών θεμάτων, επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν τον κενό αυτό βερμπαλισμό. Περιβάλλουν έτσι το “αρχιτεκτονικό τους προϊόν” με κάθε λογής περιτυλίγματα, και ένα από αυτά είναι η επίφαση θεωρητικής κάλυψης και αιτιολόγησης, που έρχονται εκ των υστέρων να νομιμοποιήσουν την αυθαιρεσία του σχεδιαστικού αποτελέσματος, αλλά και της ίδιας της συνθετικής σχεδιαστικής συνθήκης. Το άγχος της υποχρεωτικής διαφοροποίησης και της ανούσιας νεωτερικότητας, που θα επεξηγήσουμε και παρακάτω, οδηγεί σε επιλογές αυθαίρετες, απόλυτες και εγκεφαλικές, που εντέλει δεν ενδιαφέρουν κανέναν ούτε έχουν κάποια εκπαιδευτική αξία. Έτσι η χρήση ενός “ειδικευμένου λεξιλογίου” – ορολογίας, χρησιμοποιείται για καμουφλάρισμα, που τους επιτρέπει να αποφύγουν τον διάλογο και, κυρίως, την κριτική²⁴. Γιατί όμως συμβαίνει αυτό;

Η αρχιτεκτονική των λέξεων είναι ένα εργαλείο επικοινωνίας και έκφρασης, όπως είναι το σχέδιο και η μακέτα. Βέβαια, «θαυμάζω τον Alvar Aalto που δεν χρειαζόταν να “μιλήσει” για την ιδέα του διότι τα σχέδια του ήταν τόσο αναλυτικά- εκφραστικά-εύστοχα-εμπνευσμένα που δεν χρειαζόταν να ανοίξει το στόμα του. Εμένα με λούζει κρύος ιδρώτας κάθε φορά που παρουσιάζω την δουλειά μου. Στην πρώτη ερώτηση, η αυτοπεποίθηση του σχεδιαστήριου μεταμορφώνεται σε “υπέρμετρη αισιοδοξία” στα μάτια του καθηγητή », γράφει ένας φοιτητής αρχιτεκτονικής σε ένα BlogSpot²⁵ πάνω στο θέμα της έλλογης έκφρασης στην αρχιτεκτονική. Και συνεχίζει: « από την άλλη πίσω από κάθε αρχιτεκτόνημα (και όχι απλώς κτίσμα βεβαίως, βεβαίως..) σύμφωνα με τους καθηγητές μας, κρύβεται μια “κεντρική ιδέα”, μια “ολότητα”, που μπορεί να είναι μια “έννοια” ή μια “λέξη“. Μιας και αυτές οι ουτοπίες, οι έννοιες εκφράζονται με μια λέξη και προσδιορίζονται με πολλές... μα με πάρα πολλές...

Μα για να γίνεις αρχιτέκτονας πρέπει να λες χίλια και να εννοείς ένα;;;

Στο ίδιο blog ένας άλλος συμφοιτητής μας σημειώνει: « ...και για προσέξτε πόσο κοντά είναι η λέξη τέκτονας (οικοδόμος) με την λέξη τεκταίνομαι που σημαίνει σχεδιάζω δόλια... γιατί η “απόλυτη ελευθερία” που έχουμε στην σκέψη μας ελλοχεύει (τι ωραία λέξη! Σαν φίδι που σουρνεται) τον κίνδυνο της “συνωνυμίας” του αρχιτέκτονα με τον αεριτζή; ... και δεν φταίνε οι λέξεις, ούτε κάποιος άλλος τρόπος έκφρασης... απλά εργαλεία είναι στα χέρια μας και τίποτα παραπάνω. Είναι καθαρές μέχρι που τις ξεπλένουμε με το μυαλό μας, τις στύβουμε με το στόμα μας και τις απλώνουμε μπροστά μας...

²⁴ « Το άγχος της καινοτομίας », Τάσης Παπαϊωάννου, από το βιβλίο : « Η αρχιτεκτονική και η πόλη », σελ.264

²⁵ <http://architektones.blogspot.com> - 4/02/2010

2.2 Εντυπωσιασμός – πρωτοτυπία

« Όταν ξεφυλλίζεις τα διάφορα περιοδικά και βλέπεις τις διάφορες τάσεις, τις διάφορες κατευθύνσεις πάνω στις οποίες υποτίθεται ότι κινείται σήμερα η διεθνής αρχιτεκτονική, σε αφορούν αυτές, σε ενδιαφέρουν ή έχεις επιλέξει αποστασιοποίηση ακολουθώντας μια προσωπική πορεία;»

«... η αρχιτεκτονική σήμερα: τι να πω και από πού να αρχίσω;... έτσι που συμβαίνουν τόσα παράξενα, σήμερα με την αρχιτεκτονική ... που συχνά έχει κανείς την εντύπωση πως κάπως στραβοπατάει, για να παίξει, συχνά πυκνά άσχημα παιχνίδια... έτσι όπως την ενδιαφέρει να εντυπωσιάσει μόνο... και για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, γιατί νομίζει πως έχει το δικαίωμα να κάνει κάθε μέρα και κάτι διαφορετικό, και να ακροβατεί και να αιφνιδιάζει με παραξενιές, αν όχι και με ανόητα κουνήματα... που είναι συχνά και αδικαιολόγητα και άστοχα, και που διαφθείρουνε κιόλας και διαστρέφουνε μιαν πραγματικότητα, που άλλα γυρεύει και άλλα τις προσφέρονται, έτσι ώστε ολόκληρη η ζωή μας να γίνεται δύσκολη και τυραννική – και κανένας να μην ξέρει πια τι θέλει και τι του χρειάζεται, για να ζει απλά και άνετα και φυσιολογικά.

...η Αρχιτεκτονική σήμερα δεν αρχιτεκτονεί αλλά πειραματίζεται με σκηνογραφημένες προσώψεις που δεν έχουν πρόσωπο, αλλά που μορφάζουνε, σε ένα καρναβάλι, όπου οι μάσκες κρύβουν τα αληθινά πρόσωπα, ώστε κανένας να μην αναγνωρίζει ούτε τον αδερφό του. Εκτός και αν θα έπρεπε να παραδεχτούμε πως έτσι θέλει να είναι η ζωή σήμερα: ένα ξέφρενο και ανεύθυνο χοροπηδητό, κι οπότε γιατί να μην είναι έτσι και η αρχιτεκτονική σήμερα; Ένα ξέφραγο αμπέλι, όπου θα μπορεί να κάνει ο καθένας ότι του καπνίσει... », γράφει ο Άρης Κωνσταντινίδης στο βιβλίο του « Εμπειρίες και Περιστατικά », αναφερόμενος στην σημερινή αρχιτεκτονική , και το θέμα της αναγκαίας πρωτοτυπίας με μοναδικό σκοπό τον εντυπωσιασμό είτε αυτός είναι αρνητικός, είτε θετικός. Παραδείγματα μπορούμε να βρούμε πολλά: αρκεί να ξεφυλλίσουμε ένα αρχιτεκτονικό περιοδικό, ή απλά να βγούμε μια βόλτα σε μια λεωφόρο της πόλης μας. Όπως ανέφερα και σε προηγούμενο κεφάλαιο, περί υπέρ-αρχιτεκτονικής, οι star architects αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας «εντυπωσιακά πρωτότυπης» αρχιτεκτονικής.

Στην εποχή μας, έχει δυστυχώς επικρατήσει η άποψη ότι το αρχιτεκτονικό έργο έχει αξία μόνο όταν εκφράζει το απολύτως “καινούργιο”, το “πρωτοποριακό”, το καινοφανές. Εννοιολογικά κενές έννοιες, διδαχές των λεγεωνάριων της στιγμής, αναδεικνύουν την έλλειψη του ουσιαστικού στην Αρχιτεκτονική Παιδεία. Μοιάζει να επαληθεύεται η προφητεία του Ησίοδου στην Θεογονία (*γρὰίς τέκε καλλιπαρήους ἐκ γενετῆς πολιάς - Θεογονία, Ησίοδος, στίχος 270*) όπου καθώς οι άνθρωποι γεννιούνται γκριζομάλληδες, ο Δίας θα εξολοθρεύσει το ανθρώπινο γένος μόλις εμφανιστεί ετούτο το σημάδι. Η απουσία της μέριμνας για τον άνθρωπο στην αρχιτεκτονική παιδεία, είναι σαν τα γκριζα μαλλιά εκ γενετής, και όσοι γεννιούνται με γκριζα μαλλιά νιώθουν αν μη τι άλλο ήδη γερασμένοι. ²⁶ Εξ ου και η ανάγκη για πρωτοτυπία και μοναδικότητα. Η ενστικτώδης αγωνία για την ζωή μετατρέπεται σε αγώνα για τη δημιουργία του καινούργιου, του πιο μεγάλου. Στον αρχιτεκτονικό μικρόκοσμο, τα λόγια του Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν ηχούν σαν πένθιμες καμπάνες: « Μια εικόνα είναι ένα γεγονός ». Η αρχιτεκτονική όμως δεν είναι το απότοκο ενός ρηκού και εύκολου εντυπωσιασμού. Αυτή είναι μια από τις συνηθέστερες παγίδες που πέφτουν οι φοιτητές...

Στα πλαίσια λοιπόν του “φοιτητικού ανταγωνισμού”, υπάρχει και το κυνήγι της πρωτοτυπίας, με την στείρα έννοια της εκβιασμένης διαμόρφωσης αλλόκοτων και εντυπωσιακών κτιρίων. Η πρωτοτυπία βέβαια, έχει σχεδόν πάντα να κάνει μόνο με την μορφή, αφού η λειτουργία του κτιρίου θεωρείται σαν κάτι το «λυμένο και παιδαριώδες». Μας δίνεται άλλωστε στις εκφωνήσεις των θεμάτων. Ποιος ο σκοπός της πρωτοτυπίας στην λειτουργία; Στην διαφορετική «μετάφραση» της εκφώνησης από ομάδα σε ομάδα; Αυτό άλλωστε δεν μας ζητείται! Πιανόμαστε λοιπόν και πάλι από την μορφή και προσπαθούμε να διαφοροποιηθούμε. Μα η μορφή επιλέγεται και βάσει της μόδας, βάσει των εικόνων που έχουμε για συγκεκριμένα κτιριολογικά. Και πάλι χάνουμε την ουσία... (αναφέρομαι εμφaticά στο «δεν ζητείται», γιατί θεωρώ ότι θα έπρεπε να είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εκπόνηση ενός θέματος .

²⁶ <http://architektones.blogspot.com> - 6/07/2007

Εν τούτοις, αν και προαιρετικό, όταν συμβαίνει δεν απορρίπτεται, αλλά επικροτείται. Ακόμη, θα ήταν άδικο να μην αναγνωρίσουμε ότι τόσο μέσα στην σχολή – σε διπλωματικές εργασίες αλλά και σπουδαστικά θέματα εξαμήνου- αλλά και στην αρχιτεκτονική πραγματικότητα υπάρχουν ευκρινή παραδείγματα «πειραματισμών» με στόχο το πρωτότυπο και στο φάσμα της λειτουργίας εκτός από αυτό της μορφής (π.χ. Α Βραβείο του διαγωνισμού «up to 35»).

Όπως σημειώνει και ο Μ.Κορρές, καθηγητής στην Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ, « Η αρχιτεκτονική δεν είναι μόνο τέχνη, είναι ικανοποίηση αναγκών... όπως και σήμερα, έτσι και σε παλαιότερες εποχές υπήρχαν κτίρια βιτρίνας και προβολής, ένας σιδηροδρομικός σταθμός του οποίου η πρόσοψη ήταν σαν παλάτι και πίσω η παραγκούπολη. Εμείς απλώς θέλουμε να βοηθήσουμε να διατηρήσουμε τα δικαιώματα και την φωνή και άλλων κλιμάκων. Υπάρχουν η ιδιωτικότητα, η κλίμακα, η ποιότητα, η ησυχία κ.α. οι φοιτητές να μην τις υποτιμούν επειδή εντυπωσιάζονται από τα μεγάλα, ας πούμε, έργα ».

Ατέρμονη πορεία λοιπόν, η αρχιτεκτονική με αρχή τα όρια που ξεπερνά ο άνθρωπος κάθε τόσο. Εκατομμύρια σκυφτά πλασματάκια πάνω από τα σχεδιαστήρια τους παριστάνουν τους μικρούς θεούς, στήνοντας ζωές και σενάρια χρόνια τώρα... άναρχα και άρρυθμα, οι σκέψεις τους για την μορφή, τη μετάφραση του χώρου σε όγκο, τη λειτουργία, τη μόδα, την ακαδημαϊκή παράδοση της κάθε σχολής χοροπηδούν στα κεφάλια τους έως ότου παίρνουν αποφάσεις... δίνουν ρυθμό... τιθασεύουν το χάος... ή μήπως και όχι; Κάποιος πιο δογματικός θα έλεγε: « Μα η αρχιτεκτονική είναι ο σχεδιασμός αρχών και η κατασκευή αυτών», αποκαθλώνοντας έτσι την εν λόγω βασίλισσα (την αρχιτεκτονική) από τον θρόνο της. Κι όμως, είναι πολύ ελκυστικό η ελευθερία από έννοια να γίνεται ντουβάρι, να γίνεται χώρος, να γίνεται δοχείο ζωής. Τετράγωνο, ορθογώνιο, πολυκατοικία, μεζονέτα, συμπαγές, διάτρητο, πέτρινο, μπετονένιο ή και ξύλινο, εντυπωσιακό ή ταπεινό, λειτουργικό ή μοδάτο. Αλλά τούτα τα ντουβάρια, που «μπαλάνουν» ετούτη την υπέροχη πλάση μας, ακολουθούν κι αυτά με την σειρά τους μια παράλληλη πορεία αναπαραγωγής της μορφής τους, της κατασκευής τους, της λειτουργίας του νοήματος τους... μιας και ο κόσμος αλλάζει και η αρχιτεκτονική είναι πάντα εδώ για να σχεδιάζει τις νέες αρχές που εμείς θέτουμε... ή μήπως δεν αλλάζει; Μήπως ο τρόπος που οι διδάσκοντες μας, μας έμαθαν να βλέπουμε τα πράγματα γύρω μας, να ιεραρχούμε τις ανάγκες του περιβάλλοντος, να τις μεταφράζουμε έπειτα σε χώρους, να ντύνουμε τα κτίριά μας με όψεις ... μήπως αυτά είναι που αλλάζουν;

Μήπως ο εντυπωσιασμός και η πρωτοτυπία είναι άλλη μια μορφή της εγωιστικής μας ανάγκης για αυτοεπιβεβαίωση και αυτοπροβολή;

Όσο πάει και συρρικνωνόμαστε μπροστά στα έργα μας. Και αυτό το παρατηρούμε ήδη μέσα από τα θέματα της Σχολής μας. Κτίρια με τεράστιες κτιριολογικές απαιτήσεις, πολλές φορές ασύνδετες μεταξύ τους, κυβικά μπετόν, στέγαστρα τεραστίων διαστάσεων. Μήπως τελικά δεν υπάρχει άνθρωπος πια σ' αυτή τη γη; Αν έχετε ακουστά τον πύργο της Βαβέλ ή τον θάνατο του Ικάρου καταλαβαίνετε τι εννοώ. Εδώ και μερικά χρόνια, επικρατεί γιγαντισμός σε κάθε τι που δομείται «εμποδίζοντας» έτσι την εξελικτική πορεία της αρχιτεκτονικής που κόλλησε στην διαφορετικότητα του ατόμου, στα μύρια σύνολα που το καθένα έχει τα δικά του χαρακτηριστικά.

Εκεί λοιπόν έγκειται, νομίζω, και το επικίνδυνο φαινόμενο των ημερών μας. Μέσα σε ένα περιβάλλον ιδεολογικής σύγχυσης και εικονικού πλουραλισμού, να πιστεύει ακράδαντα ο φοιτητής ότι αμφισβητεί τα πάντα, ενώ στην ουσία δεν αμφισβητεί τίποτα! «Γιατί η αληθινή αμφισβήτηση, πιστεύω, εκείνη που γεννά και προτείνει το αληθινά και ανατρεπτικά καινούργιο γίνεται, αντίθετα με ότι θα περίμενε κανείς, κάθε φορά με μικρά βήματα και διστακτικά, πατώντας πάντα πάνω σε έδαφος γερό και στέρεο, και όχι με εντυπωσιακά άλματα στο κενό».²⁷

Ο Στραβίνσκι θεωρώντας ότι ο επαναστάτης κουβαλάει το χάος, είπε χαρακτηριστικά: «... με την αρχιτεκτονική δεν κάνεις επανάσταση, αλλά και η επανάσταση δεν αρκεί για να γίνει αρχιτεκτονική... Ο αρχιτέκτονας δε μπορεί να αναζητεί το χάος, επομένως δεν είναι επαναστάτης αλλά κυνηγός της τάξης »

²⁷ « Για τους δασκάλους που φεύγουν », Τάσης Παπαϊωάννου, από το βιβλίο του « Η αρχιτεκτονική και η πόλη », σελ. 187

«...ο αρχιτέκτονας δεν αντιπροσωπεύει ούτε μια απολλώνια ούτε μια διονυσιακή κατάσταση: εδώ δεν υπάρχει η μεγάλη πράξη θέλησης, η θέληση που κινεί βουνά, η μέθη της μεγάλης θέλησης που ζητά να γίνει τέχνη. Ο αρχιτέκτονας επηρεαζόταν πάντα από την δύναμη. Στα κτίρια του θέλει να φανερώσει την περηφάνεια, την νίκη πάνω στο βάρος, τη θέληση για δύναμη»

Φρίντιχ Νίτσε, «Το λυκόφως των Ειδώλων», Ακροβολισμοί ενός Ανεπίκαιρου Άντρα

into the TTTT

2.3 Μίμηση – δογματισμός

« Μίμηση. Η έλλειψη γνώσης είναι μια μορφή μιμητισμού.»
Krishnamurti: Who are you?

Αρχικά, διευκρινίζω ότι η έννοια της μίμησης δεν έχει εξ ορισμού αρνητική χροιά. Και αυτό γιατί κάθε μαθητεία – εκπαίδευση, αλλά ακόμα και οι πρωταρχικές ενέργειες του ανθρώπου όπως η ομιλία και το βάδισμα, προϋποθέτουν μιας μορφής μίμηση. Εδώ όμως θα συζητήσω τις αρνητικές όψεις της, δηλαδή έλλειψη κριτικής σκέψης, τυφλή υποταγή, παρωπίδες, απλή αναπαραγωγή προϊόντων ή, απλά, την εύκολη λύση.

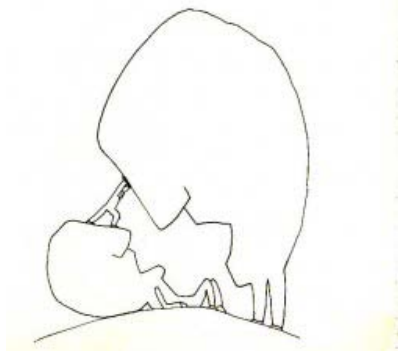
Στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους συναντάμε την μίμηση. Μίμηση των φοιτητών προς τους δασκάλους τους, μίμηση των δασκάλων προς τους δικούς τους δασκάλους, μίμηση των “μαέστρων” προς άλλους τρίτους και πάει λέγοντας.

Κίνητρο για μίμηση μπορεί να είναι:

- ο εντυπωσιασμός, και τότε μιλάμε για αναπαραγωγή προτύπων
- οι κοινές αρχές και ιδεώδη, χωρίς όμως την προσπάθεια έκφρασής τους με διαφορετικό, πιο προσωπικό τρόπο
- οι ευρέως διαδεδομένες και κοινά αποδεκτές στιλιστικές απόψεις, και τότε μιλάμε για την κυριαρχία μιας αισθητικής τάσης στην αρχιτεκτονική
- η εύκολη διεκπεραίωση σπουδαστικών θεμάτων, και τότε μιλάμε για... αντιγραφή
- η αποδοχή που μπορεί να απολαμβάνει το πρότυπο, με σκοπό να την απολαύσει και ο μιμητής, και τότε μιλάμε για... ζήλεια

Τα αποτελέσματα της μίμησης, τόσο των καθηγητών προς διάφορα κινήματα, αλλά κυρίως των φοιτητών απέναντι στους καθηγητές τους, φαίνονται στο αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, δηλαδή στις τελικές λύσεις των φοιτητικών θεμάτων. Όπως είναι φυσικό, η προσωπικότητα και οι εμμονές, οι προτιμήσεις και τα κριτήρια των διδασκόντων είναι καταλυτικά στην εκπαίδευση των διδασκόμενων. Αλίμονο, όμως, όταν η προσπάθεια των πρώτων να ομαδοποιήσουν σε “κατηγορίες” ή να διδάξουν βάσει ενός άκαμπτου κανονιστικού μοντέλου μόνο τη δική τους προσωπική άποψη για την αρχιτεκτονική καταλήγει ν’ αποτελέσει τροχοπέδη στη δημιουργική φαντασία των δευτέρων (να η άλλη όψη του “μοναδικού συγγράμματος”). Άλλο πράγμα να έχει ξεκάθαρο εκπαιδευτικό λόγο ο πανεπιστημιακός δάσκαλος – πράγμα απολύτως απαραίτητο και αναγκαίο – που αναπόφευκτα ασκεί επιρροή στους μαθητές του και άλλο, όπως έλεγε ο ζωγράφος Wassily Kandinsky, η προσπάθεια χορήγησης έτοιμων συνταγών που “εξωθούν μόνο στην μίμηση” .

Από την άλλη πλευρά όμως, δεν μπορείς να δημιουργήσεις αν δεν έχεις μελετήσει σε βάθος, τα άξια έργα των προκατόχων σου, αν δεν έχεις διεισδύσει στην ουσία και στις κρυφές πτυχές του. « Τίποτε δεν γεννιέται εκ του μηδενός. Όλα φέρνουν μέσα τους σαν γονιδιακό χαρακτηριστικό κάτι από τα έργα του παρελθόντος. Είναι αυτά που σαν αόρατη δύναμη σε διαπερνούν και σε μπολιάζουν με εκείνη τη μυστηριώδη ενέργεια, έτσι ώστε να μπορείς και εσύ σήμερα να ερμηνεύσεις και να εκφράξεις με τον προσωπικό σου όμως τρόπο, την πραγματικότητα που βιώνεις. Πως σχεδιάζεις; Μα με όλα αυτά μαζί, αλλά και με αυτά που έχεις μέσα σου και τα κουβαλάς μαζί σου από μικρός », γράφει ο Τάσης Παπαϊωάννου.²⁸

²⁸ « Για τους δασκάλους που φεύγουν », Τάσης Παπαϊωάννου, από το βιβλίο του « Η αρχιτεκτονική και η πόλη », σελ. 189

2.4 περί ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

« Προσωπικά, ποιοτική αρχιτεκτονική προκύπτει όταν ένα κτίριο πετυχαίνει να με συγκινήσει. Τι είναι τελικά αυτό που με συγκινεί;

Έχει μορφή η ωραιότητα; »

Peter Zumthor

Ο αρχιτέκτων πραγματεύεται την αισθητική, δηλαδή την έννοια και την αντίληψη του ωραίου. Η αισθητική αποτελεί κλάδο της φιλοσοφίας και γενικά μελετά νέους τρόπους να αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Έχει λοιπόν να κάνει με τη μελέτη των αξιών και της προτίμησης. Είναι ένας κριτικός αντικατοπτρισμός της τέχνης, του πολιτισμού και της φύσης.²⁹

Τι είναι όμως το ωραίο; Γιατί είναι ωραίο; Γιατί δε το αντιλαμβανόμαστε όλοι ως ωραίο; Καλλιεργείται η αντίληψη του ωραίου; Είναι δυνατόν να προσδιοριστεί μια καθολική αίσθηση της ομορφιάς – ένας ορισμός που θα μπορούσε να εφαρμοστεί από όλους τους ανθρώπους ανά πάσα στιγμή; αναρωτιέται ο Βιτρούβιος στα κείμενα του περί αισθητικής.

Προοιμακά, θα πρέπει να ορίσουμε το ωραίο και, κυρίως, το ωραίο στην αρχιτεκτονική ως εκείνο που προσλαμβάνομε από την αίσθηση όχι μόνο της της όρασης αλλά και των υπόλοιπων αισθητήριων οργάνων μας συμπεριλαμβανομένης και της κιναισθησης³⁰, μεταβιβάζεται στον εγκέφαλο όπου, εφ' όσον διεγείρει το αντίστοιχο τμήμα με αποτέλεσμα την πρόκληση συγκεκριμένων ψυχολογικών εκδηλώσεων ή αντιδράσεων (ευφορία, συγκίνηση, αισιοδοξία κ.α.), γίνεται εν τέλει “ευνοϊκά” δεκτό.

Σύμφωνα με τον Immanuel Kant, το ωραίο είναι αντικειμενικό και οικουμενικό. Συνακόλουθα, μερικά πράγματα θεωρούνται ωραία απ' όλους.

Ο Βιτρούβιος πίστευε ότι ένας αρχιτέκτονας πρέπει να επικεντρώνεται σε τρία σημεία κατά την προετοιμασία ενός σχεδίου: *firmitas* (δύναμη), *utilitas* (λειτουργικότητα), και *venustas* (ομορφιά), κατατάσσοντας την τελευταία ως την πιο δύσκολη και περιπλοκή. Σε μια προσπάθεια για την διαχρονική και αντικειμενική αισθητική στην αρχιτεκτονική, ύστερα από εντατική μελέτη των αναλογιών του σώματος, συμπέρανε ότι οι αναλογίες αυτές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μοντέλο της τελειότητας, μιας και διέπονταν από κάποιες αρχές. Έτσι, κατέληξε ότι ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο – άρα και κατά επέκταση το κτίσμα- θα πρέπει να αναφέρεται στην αδιαμφισβήτητη τελειότητα της συμμετρίας και τις αναλογίες του σώματος.

Πολύ γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι και η επίσημη αρχιτεκτονική παιδεία εξ απ' ανέκαθεν, αποπειράται να εστιάσει στα σημεία εκείνα που συνδέονται με την αντίληψη του ωραίου (βέβαια πάντα υπό το πρίσμα των συνθηκών του περιβάλλοντος στις οποίες ανήκει): η χρυσή τομή, η αρμονία, ο ρυθμός κ.α, είναι βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Όταν, ενδεικτικά, αναλύουμε τον Παρθενώνα (432 π.Χ. – 417 π.Χ.) που θεωρείται το τελειότερο κτίριο όλων των εποχών, ξεχωρίζουμε εκείνα τα στοιχεία που συνεισέφεραν σε αυτή την τελειότητα. Αντίστοιχα, ο Colin Rowe στο βιβλίο του “ The Mathematics of the Ideal Villa and Other Essays ”, αναλύει και συγκρίνει επιτυχώς τη βίλα του Andrea Palladio με τη βίλα του Le Corbusier, δύο φαινομενικά άσχετες μεταξύ τους αρχιτεκτονικές δημιουργίες.

²⁹ Wikipedia, λήμμα “aesthetics” - Zangwill, Nick. "Aesthetic Judgment", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 02-28-2003/10-22-2007. Retrieved 07-24-2008.

³⁰ Ο P. Rodaway εξηγεί ότι κάποιοι πρωτόγονοι ιθαγενείς (όπως οι Ινουί στην Αρκτική Τούντρα) δε βασίζονται στην όραση για να προσανατολιστούν αλλά περισσότερο στις άλλες αισθήσεις (αφή, ακοή, οσμή), αφού το φυσικό τους περιβάλλον είναι συνήθως σκοτεινό. Οι κιναισθητικές εμπειρίες είναι συνήθως σωματικές – εντείνουν την αίσθηση της φυσικής παρουσίας του σώματος. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι τα αισθητήρια όργανα της κιναισθησης βρίσκονται μέσα στο σώμα, σε αντίθεση με τις άλλες πέντε αισθήσεις μας των οποίων τα αισθητήρια όργανα βρίσκονται στην επιφάνεια του σώματος. Η αισθητήρης της κιναισθησης βρίσκονται στους μύες, τους τέντονες, και τις αρθρώσεις και μας δίνουν πληροφορίες για την θέση και κίνηση του σώματος και των μερών του. Η κιναισθηση όπως και η αφή απαιτούν φυσική επαφή με το αντικείμενο της αντίληψης (αμεσότητα και αλληλεπίδραση) ενώ η όραση προϋποθέτει απόσταση. Στην αρχιτεκτονική, η κιναισθητική εμπειρία του χώρου είναι μία πλευρά του σχεδιασμού που συνήθως παραμελείται. Ο σχεδιασμός και η σύλληψη του κτιρίου γίνεται συνήθως με όρους οπτικούς. Όπως εξηγεί η K. Franck, οι αρχιτέκτονες συνήθως μελετάνε τα σχήματα, τις μορφές, τη γεωμετρία, την εξωτερική εμφάνιση του κτιρίου, και λιγότερο τη σωματική βιωματική εμπειρία που προκαλεί. Φυσικά, κάθε εμπειρία χώρου είναι πολυ-αισθητηριακή (επιηρεάζει πάντα όλες τις αισθήσεις μας) αλλά σπάνια η κιναισθητική εμπειρία του χώρου έχει αποτελέσει αντικείμενο συνειδητής διερεύνησης από τον αρχιτέκτονα κατά την σύλληψη και τον σχεδιασμό του κτιρίου. (πηγή: διπλωματική εργασία Σωκράτης Γιαννούδης, www.greekarchitects.gr)

Διδάσκεται όμως το ωραίο και αν ναι, πως;

Η μέριμνα του Σίλλερ ήταν η προβολή της παιδαγωγικής δύναμης του Ωραίου και το δέσιμο του πνευματικού ανθρώπου με τον κόσμο των αισθήσεων. Σκοπός του, η αναβάθμιση της αισθητικής παιδείας σε Παιδεία που αποβλέπει στη δημιουργία της «αισθητικής κοινωνίας», του ανθρώπου του Μέτρου και ειδικότερα του αφοσιωμένου με ενθουσιασμό στην ευημερία της ανθρωπότητας. Ο Ανδρέας Χαραλάμπους, μουσουργός – μουσικοπαιδαγωγός και καθηγητής του πανεπιστημίου Ιωαννίνων, γράφει στο άρθρο του «Αισθητική Παιδεία»: «Ο δρόμος της Αισθητικής Παιδείας είναι δρόμος ανοδικής πορείας, κατεξοχήν θετικής, και η αναβάθμιση του ατόμου είναι ορατή και αισθητή σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής του ζωής. Η ομορφιά της πορείας παρουσιάζει τούτο το θετικό: η αναβάθμιση θεωρείται πλέον κάτι το κεκτημένο που το άτομο δεν επιθυμεί να στερηθεί, επειδή, πάνω απ' όλα, το ίδιο δεν το επιτρέπει: με κανέναν τρόπο δεν επιλέγει μια κατάσταση πιο χαμηλής αισθητικής μορφής, δεδομένου ότι αυτή πλέον δεν το εκφράζει». «Μα και αυτό δεν είναι απόλυτο μιας και υπεισέρχεται ο παράγοντας συνήθεια».³¹

Βέβαια, θα εθελουφλούσαμε αν δηλώναμε ότι υπάρχει η μια και μοναδική – οικουμενική αισθητική αντίληψη, το ένα και μοναδικό όμορφο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αντίληψη της αισθητικής είναι αποτέλεσμα και άλλων παραμέτρων πλην της παιδείας. Για παράδειγμα, άλλη αισθητική αντίληψη έχουν οι κοινωνίες δυτικού τύπου, και άλλες στην Ανατολή και την Ασία. Αυτό έχει να κάνει με τις παραδόσεις, τα ερεθίσματα, την πολιτικοοικονομική κατάσταση στην οποία ζεις κ.α.

Εξφυλλίζοντας τα πιο γνωστά περιοδικά βρισκόμαστε εμπρός σε μεγαλειώδη κτίρια και απίθανες κατοικίες που μοιάζουν περισσότερο με έργα τέχνης για ιδανικούς συλλέκτες. Κτίρια – “πρότυπα” για σπουδαστές που ονειρεύονται μια “Υπέρ-αρχιτεκτονική”, απαύγασμα επιτήδειας έμπνευσης, τολμηρής πρωτοτυπίας και αισθητικής. Αλλά η αρχιτεκτονική δεν είναι θέαμα για κατοίκους που ζούνε τη ζωή τους σαν τουρίστες. Και αναφέρομαι σε όλα εκείνα τα ιδιόμορφα κτίρια που αναδύονται συνεχώς στις κεντρικές λεωφόρους των πόλεων μας, σαν faux-bijoux, σε μια προσπάθεια εξωραϊσμού της σημερινής ασχήμιας που επικρατεί και επανάληψης μιας αισθητικής που μέσα από την ίδια την επανάληψη της έχει χάσει το νόημα της. Όχι, δε θα διαφωνήσω ότι « όσο αινιγματικό κι αν φαίνεται ένα κτίριο στην εξωτερική του όψη τόσο λειτουργικό παραμένει αν μελετήσει κάποιος το εσωτερικό του », όπως αναφέρει ο αρχιτέκτονας Γιάννης Παπαϊωάννου σ'ένα άρθρο του πάνω στο έργο της Zaha Hadid³². Η διαφορετικότητα και η διαφορετική αντίληψη της αισθητικής δεν είναι κατακριτέα, και αυτό είναι κάτι που θα έπρεπε να επικροτείται στις σχολές μας. Αναφέρομαι, βεβαίως, πάντα σε μια ουσιαστική ελευθερία έκφρασης. Σε μια διαφορετική αντίληψη των ουσιαστών πραγμάτων και προβλημάτων από τον δημιουργό με αποτέλεσμα την διαφο-ρετική τους έκφραση. Σε μια αισθητική, η οποία δεν αυθαδιάζει, δεν επιδιώκει απλά και μόνο να προκαλέσει ξεδιάντροπα, αλλά και δεν επαναλαμβάνεται ως μια πεπατημένη – μια καλή συνταγή που έχει μεν αναγνωριστεί, αλλά έχει χάσει πια το νόημα της.

Για την προβολή λοιπόν, αυτής της διαφορετικότητας μέσα στην εκπαίδευση, θα πρέπει οι διδάσκοντες των σχολών αρχιτεκτονικής να καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα αντίληψης της αισθητικής, και όχι μόνο, με σκοπό όχι την αντιπαράθεση, αλλά την εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων πάνω σε θέματα έκφρασης της αρχιτεκτονικής, την ποικιλομορφία και την παιδεία των φοιτητών πάνω στο φιλοσοφικό αυτό ζήτημα και πως αυτό συνδιαλέγεται με την αρχιτεκτονική. Έτσι ώστε, τελικά, να αναδειχθεί και να εξυπηρετηθεί το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα της ελεύθερης κρίσης και της συνειδητής επιλογής. Με άλλα λόγια, μέσα από μια πληθώρα απόψεων ο φοιτητής θα πρέπει να μπορεί ο ίδιος να επιλέξει ποια αισθητική του ταιριάζει και τον εκφράζει. Όπως, άλλωστε, συνέβαινε στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Πικιώνης, Δεσποτόπουλος, Κυπριανός Μπίρης, Μιχαήλ, κάλυπταν ένα αρκετά μεγάλο φάσμα στην θεωρία αλλά και την αισθητική της αρχιτεκτονικής. Έτσι, ο φοιτητής μπορούσε στα τελευταία έτη των σπουδών του, να επιλέξει τον καθηγητή δίπλα στον οποίο ήθελε να “μαθητεύσει”.

³¹ «Περί Αισθητικής», Μιχάλης Βιδάλης, www.greekarchitects.gr

³² Γιάννης Παπαϊωάννου: «Zaha Hadid: η ανατρεπτική» άρθρο στην “Ημερησία online”, 6-05-2010

2.5 Αρχιτεκτονική πραγματικότητα – αρχιτεκτονική εκπαίδευση

« Η τέχνη- φαντασία, σταματά και το πνευματικό δημιούργημα μπαίνει σε μια άλλη διαδικασία σύνθεσης και λειτουργικότητας έτσι ώστε να σχετιστεί με την πραγματικότητα, για να μην υπάρξουν λοιπόν και άλλες “Πόλεις Ποτέμκιν” με υφάσματα και χαρτόνια ουσιαστικά έργα τέχνης..»

(πηγή: Π.Τουρνικιώτης «Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή», σελ.133)

Η σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση και την επαγγελματική πρακτική είναι ιδιαίτερα ευαίσθητη. Η αρχιτεκτονική, με την όποια επιστημονική της έννοια, στην πορεία της οργανωμένης ανθρωπότητας δείχνει δύο πρόσωπα και δυο εμπειρίες στους θεράποντες της. Η Αρχιτεκτονική της Σχολής και η Αρχιτεκτονική του επαγγέλματος.

Στην πρώτη περίπτωση, και πάντα ανάλογα με τις ικανότητες των δασκάλων, προκύπτει μια ασύλληπτη εμπειρία, που ανοίγει τους δρόμους στο επίπεδο της νόησης, της πνευματικής αναζήτησης και άσκησης, αλλά και του κοινωνικού προσδιορισμού των σπουδαστών, εδραίωνοντας τη σιβαρή πεποίθηση τους, ότι επιφορτίζονται με έναν ουσιαστικό ρόλο, στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης της κοινωνίας. « Εύλογα όμως γεννιούνται ερωτήματα, για τον λόγο που τόσες χιλιάδες αρχιτέκτονες στέλνονται ανυποψίαστοι να αντιμετωπίσουν μια πραγματικότητα, για την οποία κανένας ποτέ δεν φρόντισε να τους ενημερώσει. Μοιάζει σαν αμοιβαία αναγκαιότητα, να διαφοροποιείται η αρχιτεκτονική εκπαίδευση από το εργασιακό περιβάλλον. Ποιος άλλος είναι ο λόγος που ο εκκολλαπτόμενος Μιχαήλ Άγγελος, γίνεται τελικά σκέτο Μιχάλης; »³³

Βέβαια, η αρχιτεκτονική παιδεία αντιμετωπίζει, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό, θέματα όπως: η διαμόρφωση του χώρου, οι μετασχηματισμοί των πόλεων, η μορφή των κατασκευών, το πολεοδομημένο και μη περιβάλλον, ως συναφή προς την ελληνική πραγματικότητα. Πως όμως επιβεβαιώνεται αυτή η προσέγγιση μέσα από τα σπουδαστικά θέματα; Και μάλιστα, μέσα από τις διπλωματικές μας εργασίες ίσως το πιο ενδιαφέρον και «ολοκληρωμένο» τμήμα της σημερινής μας αρχιτεκτονικής παραγωγής; Μήπως κατοικούν σε ιδανικό και ουτοπικό περιβάλλον και πλαίσιο; Αναρωτηθήκατε ποτέ, γιατί τα περισσότερα οικόπεδα διπλωματικών είναι μακριά από πόλεις ή στις παρυφές τους;

«Γιατί πολλές διπλωματικές ξεκινάνε από μια μεγάλη θεωρία διαφόρων πραγμάτων και εννοιών και καταλήγουν σε αποτελέσματα που δεν έχει καμία σχέση με την θεωρία τους;» αναρωτιόταν η Α.Βρυχέα, καθηγήτρια στην αρχιτεκτονική σχολή του ΕΜΠ.

Ίσως γιατί κατά την αρχιτεκτονική μας εκπαίδευση οι φτωχογειτονίες στο Πέραμα εθεάθησαν ως γοητευτικός πρωτογονισμός στη χρήση των υλικών, και το Λαύριο της ανεργίας, ως φιλικός χώρος. Δεν υπήρξε το υπόβαθρο για προβληματισμούς γύρω από τη σχέση αρχιτεκτονικής – ταξικότητας, γιατί πρώτα ξεχάστηκε η σχέση αρχιτεκτονικής και κοινωνίας, με ότι αυτό συνεπάγεται.

Είναι φυσικό λοιπόν, οι περισσότεροι φοιτητές βγαίνοντας από το κουκούλι της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης – στην οποία όλα είναι επιτρεπτά – με τη μορφή πια του ελεύθερου επαγγελματία, μετά το σοκ που επιφέρει η απομυθοποίηση, να παραδίνονται αντανάκλαστικά στο ένστικτο της επιβίωσης ως υπάλληλοι, στη γοητεία της ταχείας παραγωγής έργου ως μηχανικοί ή, τελικά, στη γνώση bonus και στο παραμύθι που αναβάλλει τον απογαλακτισμό ως μεταπτυχιακοί.

Υπάρχει όμως και η αντίθετη άποψη. Πρόκειται για την αντίληψη της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης ως ανεξάρτητης παραγωγής και μετάδοσης ιδεών, άρα αποκομμένης από το επάγγελμα και την πραγματικότητα. Σύμφωνα με μια τέτοια άποψη, στις σπουδές της αρχιτεκτονικής η ιδέα ότι μέσα από την εκμάθηση παράγεται γνώση φτάνει σχεδόν στην ακραία της μορφή, καθώς μέσα από κάθε επιμέρους project αρχιτεκτονικού σχεδιασμού ενυπάρχει νέα γνώση και νέα εμπειρία για τη σχέση του ανθρώπου με την αρχιτεκτονική μορφή και τον υλικό του περίγυρο.

Καταλήγουμε λοιπόν, ότι η αρχιτεκτονική εκπαίδευση, δε μπορεί να ακολουθεί πιστά την οικοδομική αγορά, ούτε όμως να είναι αυτοπεριορισμένη σε έναν δικό της ουτοπικό κόσμο, όπου όλα επιτρέπονται και όλα είναι ρευστά. Η εκπαίδευση του αρχιτέκτονα, θα πρέπει να συμβάλλει έτσι, ώστε ο

³³ Βασίλης Τσονάκας, Αρχιτέκτων. Από το κείμενο του στην ημερίδα «Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση & Επαγγελματική Πρακτική», ΣΑΔΑΣ 2002, σελ. 44

αρχιτέκτονας να γίνεται αυτό που υποστηρίζει ο Adolf Loos, δηλαδή « ένας οικοδόμος που σπούδασε λατινικά ». Ένας οικοδόμος ο οποίος έχει τη θεωρητική, ιστορική αλλά και τεχνική παιδεία και είναι ικανός να αντιμετωπίσει τα προβλήματα σχεδιασμού μέσα από μια ιδιαίτερη ποιοτική αναζήτηση. Επίσης, όπως σημειώνει ο Mies van der Rohe: « η εκπαίδευση πρέπει να οδηγεί από τη σφαίρα του αυθαιρέτου και του τυχαίου στην ισορροπία και την σαφήνεια.»

Συμπεραίνουμε τελικά, ότι η αρχιτεκτονική εκπαίδευση, πρέπει να αποβάλει τον ουτοπικό μανδύα με τον οποίο ντύθηκε, και να πλησιάζει την πραγματικότητα, κατανοώντας την κοινωνία για την οποία προετοιμάζει αρχιτέκτονες, χωρίς ποτέ όμως να σταματήσει να ονειρεύεται³⁴. Γιατί έτσι θα πρέπει να είναι οι αρχιτέκτονες: **“ με τα πόδια βουτηγμένα στη λάσπη, και ταυτόχρονα το βλέμμα στραμμένο στον ουρανό“.**

---

³⁴ Ανδρέας Μαριάτος, «Όταν οι αρχιτεκτονικές σπουδές τελειώσουν», περ. Αρχιτέκτονες, τεύχος 41, σελ. 68

*« Ο άνθρωπος που ανακαλύπτει τη βαρύτητα, είναι καλός σύντροφος.
Με το να μας καρφώνει πάνω στη γη, μας επιτρέπει με ψυχραιμία
να κρατάμε τα κεφάλια μας στα σύννεφα »*

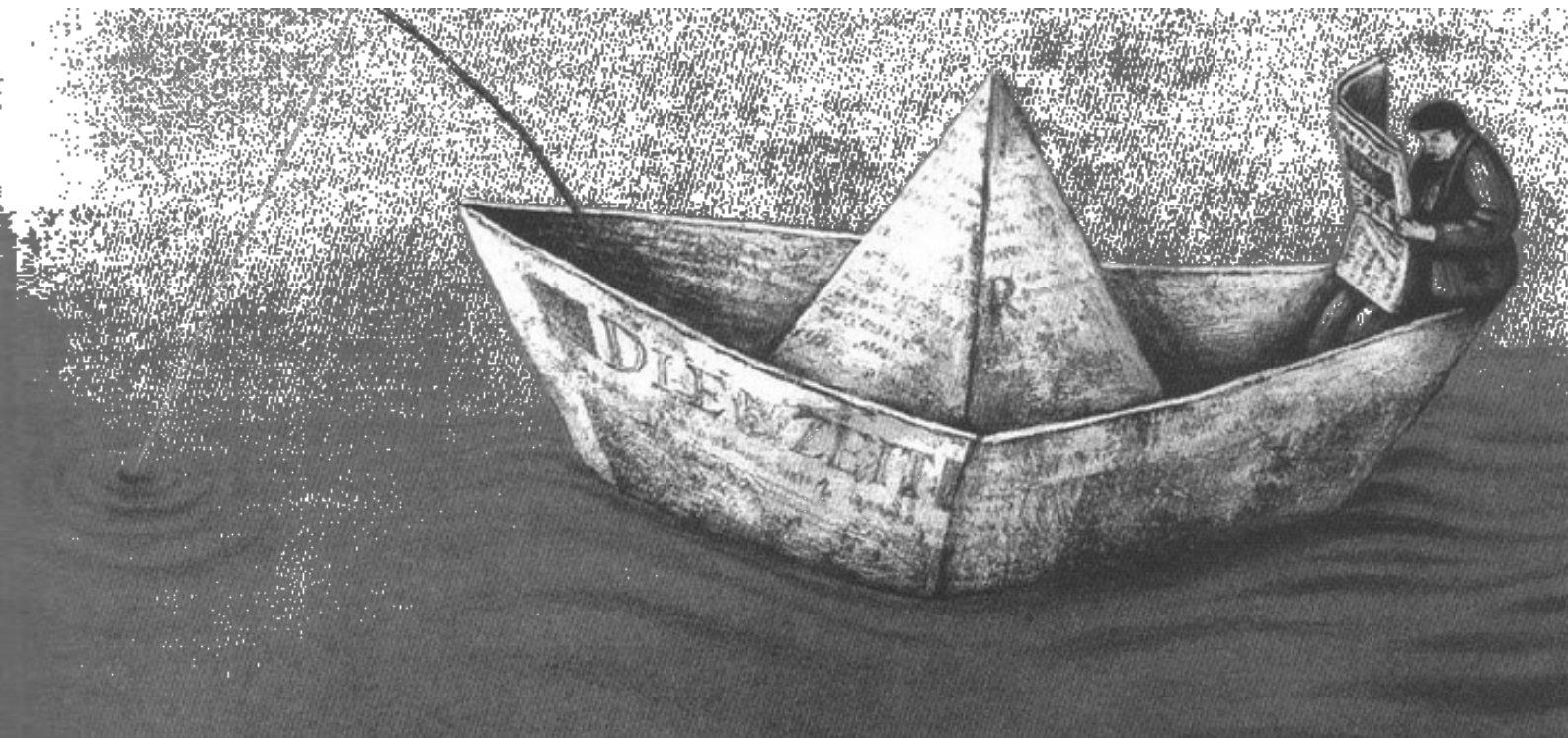
Peter Greenway "Η κοιλιά του αρχιτέκτονα"

... περάσματα

*« ... μια φορά στα νιάτα τους
το φως έλαμψε για εκείνους
... είδαν το φως κι ακολούθησαν το άστρο ...
... αλλά μετά ήρθε η λογική και η κοροϊδία ... »*

Με πρόθεση να ωθήσω τον καθένα, ώστε να οδηγηθεί μέσω των δικών μου προβληματισμών στα δικά του υποκειμενικά συμπεράσματα, πραγματοποιώ ένα πολύ γενικό ξανακοίταγμα στα εναύσματα που αναφέρθηκαν. Σκοπός μου εν γένει δεν είναι να προτείνω μια “λύση- πανάκεια”, δεν πιστεύω άλλωστε ότι υπάρχει, ούτε και να σας οδηγήσω σε απόλυτες απόψεις, αλλά να προβάλλω τη “σκιά” του φίλτρου μέσα από το οποίο βλέπω και αντιμετωπίζω καταστάσεις οικείες, νομίζω, σε όλους μας.

Έτσι, μέσα από αυτήν τη διάλεξη προσπάθησα να αγγίξω θέματα που θίγουν την αρχιτεκτονική μας οντότητα, ώστε να “προβληματίσω” τους άμεσα ενδιαφερόμενους, από τους ίδιους τους διδάσκοντες μέχρι και τους πρωτοετείς φοιτητές. Και αυτό γιατί, θεωρώ σκόπιμο να δίνουμε ουσιαστικές αφορμές σε νέους αλλά και σε έμπειρους αρχιτέκτονες, να μάθουν ή να ξαναθυμηθούν αντίστοιχα, τις κοινωνικές προεκτάσεις της αρχιτεκτονικής πρακτικής και πως αυτές ξεκινούν από την εκπαίδευση. Ακόμη, πιστεύω ότι η εκπαίδευση μιας σχολής δεν καλείται να διαμορφώσει συνειδήσεις, αλλά να επιτρέψει στον εκπαιδευόμενο τον απαραίτητο “χώρο” και τα κατάλληλα εργαλεία, ώστε μέσα από την ελευθερία της έκφρασης, να εξελισσεται, ορίζοντας μόνος τη φιλοσοφία ζωής του και τα πιστεύω του. Αντίστοιχα, θεωρώ, ότι ο εκπαιδευτικός καλείται να προτείνει τρόπο σκέψης, θέτοντας προβληματισμούς και “γρίφους”, χωρίς όμως να ορίζει στον σπουδαστή κατευθυντήριες γραμμές με τρόπο απόλυτο και δογματικό. Γι’ αυτό, ο διδάσκων καλείται να στέκει ως σκεπτικιστής, αρνούμενος απόλυτες και ακαδημαϊκές μεθόδους, με πρόθεση τον ουσιαστικό διάλογο με τον φοιτητή, αναζητώντας έτσι μια εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αυτή η στάση, θα τον αφήνει επιδεκτικό σε αναθεωρήσεις, διαφοροποιήσεις και πιθανόν ανατροπές του τρόπου σκέψης και διαμεσολάβησης των γνώσεων του, ώστε να γίνει τελικά συνοδοιπόρος με τον σπουδαστή και όχι “δικτάτορας”. Η υγιής, αμφίδρομη σχέση μεταξύ καθηγητή και φοιτητή είναι απαραίτητο να επικρατεί σε μια ιδιόμορφη σχολή όπως είναι η αρχιτεκτονική, για ν’ αποδώσει καρπούς ευγενούς άμιλλας, συνεργασίας και συναδελφικότητας, μέσω της ανταλλαγής απόψεων και κοινών προβληματισμών προς αντιμετώπιση, καρπούς που συνιστούν αρχή για ένα διαρκώς εξελισσόμενο τρόπο διδασχής και διαλόγου. Γιατί το σημαντικό δεν είναι μόνο η συλλογή και η συσσώρευση γνώσης. Είναι η αξιοποίηση και η εκμετάλλευση της γνώσης αυτής, ώστε να βελτιώσεις την αρχιτεκτονική σου οντότητα. Δεν σημαίνει ότι επειδή αποκτάς γνώσεις γίνεσαι καλύτερος άνθρωπος. Πρέπει οι γνώσεις αυτές να μεταλλαχτούν. **Να βγει το “ζουμί”, και με αυτό το ζουμί να πορευτείς.**

« Αρθροσυλλέκτης »

Βιβλιογραφία

Βιβλία:

- **«Η αρχιτεκτονική στην σύγχρονη εποχή»**,
Παναγιώτης Τουρνικιώτης, εκδ. Futura
- **«Αισθητικά Θεωρήματα»**,
Π.Α. Μιχελής, εκδ. Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή
- **«Η αρχιτεκτονική ως Τέχνη»**,
Π.Α. Μιχελής, εκδ. Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή
- **«Η αρχιτεκτονική και η πόλη»**,
Τάσης Παπαϊωάννου, εκδ. Καστανιώτη
- **«Atelier 66 – Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη»**, εκδ. Futura
- **«Τέσσερα Συστήματα Αξιών στη Θεωρία της Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής»**, Π.Τζώνος, εκδ. Ζητη
- **«Viollet-le-Duc, Διαλέξεις και ελληνική αρχιτεκτονική»**,
Αντώνης Κ.Αντωνιάδης, εκδ. Σταχυ
- **«Αισθητική Θεώρηση της Αρχιτεκτονικής Δημιουργίας»**,
Μυρτώ Κωσταροπούλου, εκδ. Εκκρεμές
- **«Tractatus Logico Philosophicus»**,
Ludwig Wittgenstein, μτφρ. Θ. Κιτσόπουλος, εκδ. Παπαζήση
- **«Διελεύσεις, Κείμενα για την αρχιτεκτονική και τη μετάπολη»**,
Γ. Σημαιοφορίδης, εκδ. METAPOLIS Press
- **«5^η πανελλήνια έκθεση αρχιτεκτονικού έργου»**,
Εκδ. Παπασωτηρίου
- **«Άρης Κωνσταντινίδης: Εμπειρίες και Περιστατικά»**
Εκδ. Εστία
- **«Αρχιτεκτονική: Ιδέες που χάνονται, ιδέες που συναντιούνται»**,
Συλλογικό, εκδ. Παπασωτηρίου
- **«Αρχιτεκτονικές Σημάδια και Διδάγματα, στο ίχνος της συνθετικής δομής»**, Τάσος Κ.Μπίρης, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- **«Από το βήμα της αρχιτεκτονικής»**,
Κωνσταντίνος Πατέστος, εκδ. Καστανιώτη
- **«Με την σκέψη στην αρχιτεκτονική»**,
Τάσος Κ.Μπίρης, εκδ. Παπασωτηρίου
- **«Για μια αρχιτεκτονική»**,
Le Corbusier, μτφρ. Παναγ.Τουρνικιώτης, εκδ. Εκκρεμές
- **«Υλικό για μian άλλη «εκ των ενόντων» αρχιτεκτονική»**,
Γιάννης Χατζηγώγας, εκδ. Ατλαντίδα
- **«Για την αρχιτεκτονική»**,
Άρης Κωνσταντινίδης, εκδ. Άγρα
- **«Η επιμονή της αρχιτεκτονικής»**,
Δημήτρης Α.Φατούρος, εκδ. Καστανιώτη
- **«2009 ίχνη μετάβασης»**,
Δημήτρης Α.Φατούρος, εκδ. Καστανιώτη
- **«Κτιζειν, Κατοικειν, Σκέπτεσθαι»**,
Martin Heidegger, μτφρ. Ι.Αβραμίδου, εκδ. Πλέθρον
- **«Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas»**,
Παύλος Λέφας, εκδ. Πλέθρον
- **«Το εγκώμιο της σκιάς»**,

- Tanizaki Jun'ichiro, μτφρ. Π.Ευαγγελίδης, εκδ.Αγρα
- **«Η πόλη στην πρώιμη αναγέννηση»**,
Donnatela Calabi, εκδ. Σαββάλας
  - **«Η απαξίωση των αξιών»**,
Γιάννης Τζαβάρας, εκδ. Ινδικτος
  - **«Mies van der Rohe: ο αρχιτέκτων ως εκπαιδευτικός»**,
George Edson Danforth, ΕΜΠ, εκδ. Futura
  - **«Αρχιτεκτονική και προπαγάνδα»**,
Ζέγγελης Ηλίας, εκδ. Futura
  - **«Η σημειολογία στην Καθημερινή ζωή»**,
Umberto Eco, εκδ. Μάλλιαρης
  - **«Ενάντια στην αρχιτεκτονική»**,
Franco la Cecla, μτφρ. Ν.Μιτζάλης, εκδ. Το Δόντι
  - **«Ο Φωταγωγός – η αρχιτεκτονική του αγχους»**,
Αντώνης Αντωνιάδης, εκδ. Καραγκούνη
  - **«Learning from Las Vegas»**,
Venturi Robert, Izenour Steven, Brown Denice Scott, MIT Press, 1977
  - **«With man in Mind, an Interdisciplinary prospectus for environmental design»**, C.Perin, Cambridge, M.I.T press, 1970
  - **«The new architecture and the Bauhaus»**,
W,Gropius, 1965
  - **«Town and Revolution»**,
A.Kopp, 1970
  - **«Διαδρομή αυτογνωσίας: Τα χρόνια της Παιδείας»**,
Νικόλαος Μουτσόπουλος, εκδ. Νησίδες
  - **«Η εμπορευματοποίηση της ποιότητας»**,
Παντελής Λαζαρίδης, εκδ. Παρατηρητής
  - **«Νεοελληνική αρχιτεκτονική»**,
Δημήτρης Φιλιππίδης, εκδ. Μέλισσα
  - **«Στοιχειώδης Αισθητική»**,
Βασίλης Ραφαηλίδης, εκδ. Εικοστού Αιώνα
  - **«Εισαγωγή στην Αισθητική»**,
Hegel George Wilhelm Friedrich, εκδ. Πόλις
  - **«Η ιστορία της Ασχήμιας»**,
Umberto Eco, εκδ. Καστανιώτη

Άρθρα:

- «Κυριάκος Κρόκος: Ο πρόωρα χαμένος αρχιτέκτονας»,
Ανδρέας Γιακουμακάτος, Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ-τεύχος 2031, 14/12/1998
- «Η κρίση, η ανεπάρκεια και ο ανασχεδιασμός της εκπαίδευσης»,
Γιάννης Ζήσης, Παιδεία και Ανθρώπινες σχέσεις, 23/07/2010
- «Περί αισθητικής και αναισθησίας, δηλαδή γαϊδουριάς»,
Κώστας Κουρούνης, klika.gr/cms/index.php/ar8ragia, 01/2008
- «Που τοποθετείται η αρχιτεκτονική μέσα στη σύγχρονη κοινωνία...;»,
Χατζηπαυλή Μαριάννα – Ερμίνα, ebuild.gr, 4/09/2010
- «Τετάρτες Βράδυ στη Ξάνθη και “Καταφύγια Αρχιτεκτονικής”»,
Κεβεντσιδης Κωστής, greekarchitects.gr, 09/09/2009
- «Επανάχρηση και αντί-Αρχιτεκτονική»,
Γιώργος Κουτούπης, 04/07/2009
- «Ο λαβύρινθος και τα φτερά του αρχιτέκτονα»,
Πετροπούλου Μαρία, ΝΥΓΜΑ, 22/11/2000

- «Ελληνικότητα και αρχιτεκτονική»,
Τάσης Παπαϊωάννου, Ελευθεροτυπία – Τέχνες, 09/12/2004
- «Δια- Πολιτιστική Αρχιτεκτονική Παιδεία»,
Αντώνης Αντωνιάδης
- «Αγωγή και Ιδεολογία»,
Παναγιώτης Πάγκαλος, greekarchitects.gr, 02/01/2006
- «Αρχιτεκτονική: τέχνη ή επιστήμη;»,
Τάσης Παπαϊωάννου, Ελευθεροτυπία, 06/02/2009
- «Ο εκμοντερνισμός του αστικού χώρου»,
Αίσωπος – Γ.Σημαιοφορίδης, Το Βήμα, 14/02/1999
- «Εκλαϊκευση – Διαφώτιση»,
Ηλίας Μπεριάτος
- «Χωροψυχολογία και αρχιτεκτονικές συνθέσεις»,
Αντώνης Αντωνιάδης, περιοδικό: Άνθρωπος και Χώρος,
- «Αρχιτεκτονική και Εκπαίδευση»,
Βασίλης Παπαντωνίου, 20/09/2008
- «Επανάχρηση και αντι-Αρχιτεκτονική»,
Μιχάλης Δ.Βιδάλης, Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ, τεύχος 2416, 20/11/2006
- «Για μια στιγμή τελειότητας»,
Γιώργος Κουτούπης, greekarchitects.gr, 03/05/2009
- «Αν-αρχιτεκτονικές α-πορ-ε-ίες»,
Tito anarchist, 06/07/2007
- «Κριτική της αρχιτεκτονικής»,
Νίκος Θ.Χολέβας
- «The every day and the utopian»,
Peggy Deamer, 23/02/1997
- «Η αρχιτεκτονική των λέξεων»,
Architektones.blogspot.com, 4/02/2010
- «Πωλείται το παρόν οικόπεδο»,
Τάσης Παπαϊωάννου, Ελευθεροτυπία, 19/12/2008
- «Μερικές σημειώσεις για την αρχιτεκτονική, την τέχνη και την ομορφιά»,
Oberto Oberti, 04/06/2009
- «Στη γραμμή της ομορφιάς: Οι αρχιτέκτονες και το μεγαλειώδες»,
Jay Merrick, 16/08/2010
- «Μια Μπιενάλε με πολλή τέχνη και αρκετή ιδεολογία»,
Βανέσσα Θεοδωροπούλου, 12/10/08
- «Πολυκατοικίες με ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο»,
Χαρά Τζαναβάρα, Ελευθεροτυπία, 22/01/2009
- «Μάνος Αναγνωστίδης – η Αρχιτεκτονική είναι κατάθεση ψυχής»,
Μαρία Νικολάου, Παρατηρητής, 25/08/1999
- «Εκπαιδεύοντας για την αρχιτεκτονική ποιότητα στην Ελλάδα»,
Γιώργος Πανέτσος, 23/11/2009
- «Θεωρίες του Βιτρούβιου για την ομορφιά»,
Ανδρέας Χαραλάμπους, 22/03/2007
- «Η αρχιτεκτονική είναι ιδέα. Μια ιδέα για την ελληνική αρχιτεκτονική»,
Μιχαλόπουλος Λευτέρης, greekarchitects.gr, 28/06/2007
- «Το μοντέρνο πνεύμα και ο τόπος»,
Παναγιώτης Τουρνικιώτης, builtnet.gr, 24/09/2009
- «Η μη σημασία της φιλοσοφίας στην Αρχιτεκτονική εκπαίδευση»,
Sandra, 31/08/2009
- «Η ιδεολογία και η ηθική της αρχιτεκτονικής»,

Τάσος Μπίρης, Καθημερινή, 05/10/2008

- «Αρχιτεκτονική αγωγή και παραγωγή στην σύγχρονη Ελλάδα», Νίκος Γεωργιάδης, greekarchitects.gr, 24/12/2009
- «Αρχιτεκτονική εικονηκότητα», Μιχάλης Βιδάλης
- «Χωρίς Τίτλο», Θάνος Γιάκας, 05/10/2006
- «Αγωγή και Ιδεολογία», Παναγιώτης Πάγκαλος, 02/01/2006
- «Άρρωστη επιστήμη – άρρωστη Αρχιτεκτονική», Στέλιος Τσαπάρας, greekarchitects.gr, 02/04/2007
- «Η αρχιτεκτονική ως τρόπος ζωής», Τάσης Παπαϊωάννου, Ελευθεροτυπία, 27/09/2008
- «Η αναγνωρισιμότητα της αρχιτεκτονικής. Η κοινωνική αντίληψη, οι οργανώσεις αρχιτεκτόνων και το Συμβούλιο Αρχιτεκτόνων της Ευρώπης(ΣΑΕ)», Σωτήρης Παπαδόπουλος, Το Βήμα, 26/06/2008
- «Αρχιτεκτονικός Κανιβαλισμός στην Αθήνα», Νίκος Στελ.Σαλιγκάρης, 23/07/2009
- «Η Παράβαση: Υπευθυνότητες & Νομιμοποιήσεις», Atelier 66, 19/02/2008
- «Με την αρχιτεκτονική δεν κάνεις επανάσταση», Λ.Σνότζι, Ελευθεροτυπία, 22/06/2005
- «Αρχιτεκτονική πέρα από την κατασκευή – 11 Μπιενάλε Βενετίας», Νίκος Μιτζάλης, Παρατηρητής
- «Ο αρχιτεκτονημένος Θεός μου», Στέλιος Τσαπάρας, greekarchitects.gr, 12/09/2006
- «Η αυτάρκεια και αυταρέσκεια της Αρχιτεκτονικής», Μιχάλης Βιδάλης, greekarchitects.gr, 22/08/2008
- «Δύο σκέψεις σε ένα ημερολόγιο», Στέλιος Τσαπάρας, greekarchitects.gr, 06/04/2008
- «Ο φρουρός», Fredric Brown – μίφρ. Στέλιος Τσαπάρας, greekarchitects.gr, 07/09/2008
- « Το θέαμα της Αρχιτεκτονικής Εκπαίδευσης και η Δια Βίου Διασκέδαση», Γιώργος Κουτούπης, greekarchitects.gr, 09/01/2009

- « Η επιστολή μιας καμηλοπάρδαλης», Στέλιος Τσαπάρας & Βασίλης Χλωροκώστας, greekarchitects.gr, 05/03/2009
- «Ευγονική της Καταστροφής», Γιώργος Κουτούπης, greekarchitects.gr, 19/01/2009
- «Zaha Hadid: η ανατρεπτική», Γιάννης Παπαϊωάννου, Ημερησία online, 06/05/2010

Διαλέξεις:

- **«Η αρχιτεκτονική ως δήλωση»**, Τατιάνα Κασταμονίτη, ΔΠΘ, Ξάνθη 2005
- **«Αρχιτεκτονική και αρχιτεκτονική Εκπαίδευση»**, Σπυριδούλα Λύγδα, Αγγελική Μουτζούρη, Χριστίνα Νιάνιου, ΔΠΘ, Ξάνθη 2006
- **«Πολιτική και Αρχιτεκτονική»**, Γιώργος Δημαράκης, Δημοσθένης Χούπας, ΔΠΘ, Ξάνθη 2009
- **«Η Τυρβώδης ροή μιας πενταετίας»**, Ν. Μουρελάτος, Μ.Φιλλιποπούλου, ΕΜΠ, Αθήνα 1980-1981

Περιοδικά:

- Περιοδικό «Αρχιτέκτονες»
  - Τεύχος 36: «Αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες Α' μέρος»
  - Τεύχος 37: «Αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες Β' μέρος»
  - Τεύχος 38: «Δημόσια συζήτηση για την αρχιτεκτονική»
  - Τεύχος 41: «Η διάπλαση των αρχιτεκτόνων Α' μέρος»
  - Τεύχος 42: «Η διάπλαση των αρχιτεκτόνων Β' μέρος»
  - Τεύχος 48: «Η αρχιτεκτονική στα γρανάζια του νόμου»
  - Τεύχος 52: «media res της Αρχιτεκτονικής»
  - Τεύχος 58: «Malls: Λαβύρινθοι Ψευδαισθήσεων»
  - Τεύχος 61: «Επάγγελμα Αρχιτέκτων»
  - Τεύχος 62: «Αρχιτεκτονική Κριτική»
  - Τεύχος 68: «Κατοικία + Αγορά»

- Περιοδικό «Άνθρωπος και Χώρος»
  - Τεύχος 6 Νοεμβ. – Δεκέμβριος 1977
  - Τεύχος 12 Νοεμβ. – Δεκέμβριος 1978
  - Τεύχος 13 Ετήσια έκδοση Σύγχρονη Αρχιτεκτονική, Α.Αντωνιάδης 1979
  - Τεύχος 14 Ιανουάρ. – Μάρτιος 1980